Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕН МИНИСТРИЙ СОВЕТЕН ОРГАН

(«СВЕТ») ОРГАН ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОГО ОБКОМА КПСС, ВЕРХОВНОГО СОВЕТА И СОВЕТА МИНИСТРОВ ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОЙ АССР

Газет арадувл 1923 шера дезп • КIИРАНДИ, 14 декабрь, 1975 шу. • № 149 (5220). • Мах 2 кеп.

РСФСР РАЙОННИ (ГОРОДСКОЙ) ХАЛКЪА СУДАШКА ХАЛКЪА СУДАХОЙ ХАРЖАРА АРГIАНАРА ХОРЖАМАШ ДАРА ХЬАКЪЕХЬАРА

РСФСР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА

УКАЗ

1975 шера 13 декабре РСФСР районни (городской) халкъа судашкарча халкъа судахой бокъонаш чакхйоалаш хиларца дувзаденна РСФСР Лакхехьарча Совета Президиумо соцам бу.

1. 1976 шера 11 апреле кIирандийнахьа РСФСР районни (городской) халкъа судашка халкъа судахой харжара аргIанара хоржамаш долла.

2. РСФСР районни (городской) халкъа судашкарча халкъа судахой бокъонийн ха РСФСР районни (городской) халкъа судашка керда халкъа судахой состав харжалца йIаьхйойла.

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума Председатель М. ЯСНОВ.

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь Х. НЕШКОВ.

Москва, 1975 шера 12 декабрь.

ЯЛХАЗЛАГIА ХЕРЖАЧА НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ШОЛЛАГIА СЕССИ ХЬАЕЛЛАРА ХЬАКЪЕХЬА

ЯлхазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета шоллагIа сесси хьаелларгья 1975 шера 17 декабре Iуйрийна 10 сахьат даьлча КПСС обкома политически дешара ЦIагIа.

Депутаташ дIаязбергба 1975 шера 16 декабре Iуйрийна 9 сахьат даьлча денз сайрийна 8 сахьат даллалца Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумен (Комсомольски улица, 112, 4-гIа этаж, №№104, 105 йола кабинеташ) 1975 шера 17 декабре Iуйрийна 8 сахьат даьлча денз политически дешара ЦIагIен.

КПСС ЦК-ас Советски Союза Коммунистически парте XXV съезда оттаьйча «1976—1980 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара керттера лостамаш» яхача проекта хьакъехьара

КПСС ЦК СОЦАМ

1. КПСС ЦК-ас парте XXV съезда оттаь «1976—1980 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара керттера лостамаш» яха проект къоабалйойла.

2. «1976—1980 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара керттера лостамаш» яха КПСС ЦК проект 1975 шера 14 декабре кепа теха арайоаккхийла.

3. «1976 — 1980 шерашка СССР халкъабоахам дегIабоалабара керттера лостамаш» яха проект партийни организацешка, къахьегамхой собранешка, кепайоазон тIа ювцийла.

КПСС ЦК Генеральни секретарь Л. БРЕЖНЕВ.

XXV СЪЕЗДА ОТТАЯЬ КПСС ЦК ПРОЕКТ

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

КПСС XXIV съезда решенеш кхоачаш а еш, советски халкъо ленински парте кулгалца дIахьалхашкахьа керда боккха гIа баьккхаб коммунизм хьалъярга бодача наькъагIа.

Дикка боккхагIа хиннаб мехка экономически низ, лакхъеннай общественни производства эффективность. ДегIанхай социалистически производственни отношенеш. Эргайовхаш тоаяьй советски общества социальни структура.

Iалашдаьд халкъа вахара материальнии культурнии боарам дIахо айбелга. КIезиг-кIезига йоахаш дIахо а дIаяьхай хьаькъалцен физически къахьегама юкъера, городен юртан юкъера дикка йоккхий башхалонаш.

Кхы а дукхагIа чIоагIъеннай советски общества идейно-политически цхьоагIо, дукха къамаш дахача вай Даьхен содружество. ДегIанхай социалистически демократи, айденнад советски наьха производственни общественни хьинар.

СССР-е хьалъяьча дегIаенача социалистически общества пIаьхха а хьахьеххар капиталистически дуне эгадеш латта дьабе болх ца хилар, инфляци, кризисаш йовзанза йолча боахама. планови система Iалаьмате йоккхий торонаш совленаши.

Доккхий толамаш даьхад арахьарча политике, парте XXIV съездо кийчъяь машара Программа кхоачашъеча. ЧIоагIъеннай дунен халкъашта юкъера Советски Союза позицеш. ЧIоагIденнад вежарашха долча социалистически мехкашца цхьана леладу гIулакхаш. Лакхъеннай социализмо дунен событей лелама еш йола влияни. ДегIаенай дунен халкъашта юкъера кхохкам кIаьдбара процесс.

Вайна карагIа мел дийнна хIамаш — болхлой классо, колхозни ахархоша, интеллигенце, ерригача союзни республикай къахьегамхоша шоай са па кхолеш къахьегарах, дерригача халкъо шерра йоаржайьча социалистически яхьах хьахьинар. Кердача низаца белгалбаьлар Советски Союза Коммунистически парте кулгалдун лостам телен лоархIам, боахами культурен дегIаккхувлара декхараш толаме кхоачашдайтар духьа советски халкъ оарцагIлаккхара цо чакхдоаха дукхача тайпара организаторски политически гIулакхаш.

I. 1971—1975 шерашка СССР халкъа боахам дегIабара керттера итогаш

ДIадахача пхе шера советски экономика дегIанхай КПСС XXV съезда Директивашка хьежжа.

ИйслагIча пятилетка керттера социально-экономически декхараш кхоачашдаьд. ЙоккхагIа хиннай производства масштабаш. лакхбеннаб цуп технически боарам, чIоагIъеннай халкъа боахама дерригача доакъой материально-технически база. Хиля боагIача боараме лоаттабаьб мехка оборонни низ.

Лакхачеи гешшамечеи темпашца дегIанхай СССР экономика. Потребленеген накопленеген йохийташ йола къаман доход 28 процент дукхагIа хиннай, хIаьта ерригa а лаьрхIача 78 миллиард сом дукхагIа хиннай из. ДукхагIа хиннача къаман дохода пхе даькъах диъ дакъа гаргга общественни къахьегама овсарле лакхъяра чотах хиннай. Керттера производственни фондаш 1,5-зза дукхагIа хиннай, цар мах 1975 шу чакхдоалаш 800 миллиард сомад тIехбаьннаб. Промышленносте 34 процент лакхъеннай къахьегама овсарле, юрта боахаме (шера юкъера лаьрхIача) — 22 процент, гIишлошеча — 29 процент, машиннаькъа транспорте — 24 процент.

Промышленни производства объем 43 процент йоккхагIа хиннай. Тоаеннай промышленноста структура. Эггара дукхагIча даькъе халкъа боахаме технически прогресси эффективности хулийташ долча доакъоша — машиностроене, электроэнергетико, химически мехкдаьтта химически промышленносто — промышленни производства бIарччача объеме лоаца дакъа доккхагIа хиннад 1970 шерарча 31 процентагара 1975 шерарча 36 процентага кхоачаш.

Машиностроене продукце объем 1,7-зза йоккхагIа хиннай, цу даькъе вычислительни техника средстваш 4-зза. йоах электроэнерги, мехкдаьтта, газ, кIор. ДIахо дегIаенай атомни энергетика.

ШеръеннаЙ Iаьржен сийрден бесаш долча металлий, пластмассай, цемента, кхыча материалий производство. 1,6-зза дукхагIа арахец минеральни удобренеш.

37 процент дукхагIа хьаю халкъо лелаю хIамаш, цу даькъе культурно-бытовойи цIагIарча боахамен гIулакххашта лаьрхIа товараш — 60 процент. Ассортимент шерагIа йолани дикагIен хиннад товараш.

ЛеррагIа чакхъяьхай юрта боахам айбара цу лоархIамеча даькъа карара декхараш кхочашдаь ца Iеш, дIахо из дегIадоаладергдола торонаш вIаштIехьъяха а лаьрхIа йIаьххача хана оттаяь программа. Хадданза чIоагIлуш хьаснай юрта боахама материально - технически база. Пхе шера цу даькъага дIаяхийта капитальни вложенеш 131 миллиард сом, бархIлагIча пятилеткечул 49 миллиард сом дукхагIа хиннай. Шеррача масштабегIа яьй производствана механизаци химизаци, лаьтташта мелиораци. Юрта боахамга кхаьчай 1,7 миллион трактор, 1,1 миллион совгIа грузовой автомобиль, 15,8 миллиард сома маьха юртбоахама машинаши дуккха кхыйола техникеи. Колхозаштеи совхозаштеи еннай 300 миллион тонн хIаьа еннаяц аьнна минеральни удобренеш.

1971 — 1975 шерашка паччахьалкхени колхознии ахчах кийч а даь пайда эцаш да 4,5 миллион гектар хий декха лаьтташ, докъадаьд 4,4 миллион гектар сов тIаьда хинна юрта боахамера лаьтташ. Мехка дуккхача районашка хьяьй керда йоккхий хий дехкен лаьтташ докъадуи системаш. Даьккхя даьннад Саратовски Доккха ставропольски (шоллагIа аргIа) каналаш, чакхдовлаш латт Мецача. арен лаьтташ хий дехка кийчдара балхаш.

Хоаттама хьалаш цхьаккха аьттув боацаш хиннадале а, юрта боахаме йоаккхача ерригача продукце шера юкъера объем укхал хьалхагIа дIадахача пхе шерана ннйсйича 13 процент дукхагIа хиннай. Юкъера лаьрхIача шера доаккха ялат 180 миллион тонн хиннад, дулх — 14,1 миллион тонн, шура — 87,5 миллион тонн, хIаьта уж хIамаш дикка дукхагIа хул бархIлагIча пятилеткечул. Дикка доккхий толамаш даьхад боамби лелабеча: шера юкъера лаьрхIача гулбаь боамби 7,7 миллион тонн хиннаб, 1966—1970 шерашка гулбаьча 6,1 миллион тоннана меттел.

ДегIаденад транспорта массе тайпа. Эксплуатаце дIаденнад терригаш а лаьрхIача 3,6 эзар километр дIаьха керда машиннаькъаш. Электрификаци яьй 4,8 эзар километр машиннаькъашта. 5 эзар километр совгIа биллаб шолха машинникъ. Билла болабаьб Байкало-Амурски машинникъ. 58 эзар километр гаргга трубопроводаш яхкаьй, чIоагIа тIоа тIаулаш 89 эзар километр автомобильни наькъаш дахкад, гаьнагIа долх фегара наькъаш, Фордийн долхача хинийн флоте даьхкад низ бола хIанзарчар тайпара кемаш, хIаьта фегарча флоте — самолетийн вертолетийн кердагIа дола тайпаш.

Тоаденнад бувзама средствашца бахача нахан халкъа боахман деш дола гIулакхаш. дIахо дегIаенай радиовещани телевидени. Шеррача масштабегIа хьалдаьд капитальни гIирсаш. Капитальни вложеней бIарчча объем пхе шера 500 милиард сом хиннай. Алхха промышленносте болх бе йолаялийтай хIанзарча техникаца кийчъяь 2 эзар гаргга йоккха предприятии дуккха объекташи. Царна юкъе я 2 миллион киловатт низ бола Ленинградски атомни электростанци, Криворожски металургически заводера 5 эзар кубически метр чура че йола доменни пийшк, гор. Навоера химически комбинат, Братскерча алюминиеви заводен хьуппромышленни комплексаи керттера объекташ санна яраш. Болх бе йолаяийтай шера 40 миллион тонн минеральни удобренеш хьаю мощносташ. Хьалъяь яьннай яйгачеи кхачани промышленноста бIаьш предприятеш.

Дикка болх чакхбаьккхаб болх беш йолча предприятешта реконструкци яран уж шеръяран. Реконструкци яьй Норильски горно-металлургически комбинат, еза-йоккхача машиностроене Уральски завод, Московски Лихачева цIерагIен Горьковски автомобильни заводаш, «Кировски завод» яха объединени СССР 50 шу дизара цIерагIа автоматически линей Московски завод, Воскресенски Новомосковски химически комбинаташ, Ярославски, Омски шинни заводаш, Сегежски целлюлозно-каьхата комбинат, Мински камвольнии Ивановски меланжевии комбинаташ, дуккха кхыяраш санна йолча йоккхийча предприятешта. Промышленносте болх беш йолча предприятешта реконструкци ярей уж шеръярей, хIаьта иштта организационно-технически мероприятеш чакхъяхарей чотах яьй дуккхагIа хьаяьча ерригача продукцех 60 процент хила мегаш яр.

ЛеррагIа Iалашъеш хьяснай Iилма-технически прогресс, халкъа боахама доакъошка чакхъяьхай бIарчча цхьа технически политика.

ЛакхагIча боарам тIа доаккхаш айдаьд советски Iилма, фундаментальнии прикладнойи тохкамаш толаме дегIаахаро новкъостал даьд лоархаIмегIара халкъбоахама проблемаш къестаяра, йиш хилийтай Iилман техникан тайп-тайпарча доакъошка, космически аре караерзаеча керда тIехдаьнна доккхий хIамаш карагIдувла.

ЙоккхагIа хиннай керда техника юкъекхахьара масштабаш. Дерригача доакъошка сихха дегIанхад продукце прогрессивни тайпаш хьаделга. Пхе шера арахийцай керда тайпа 16,5 эзар машин, оборудовани, прибор, хIаьта уж шозза дукхагIа хул 1966—1970 шерашкарчул. Юкъекхихьай эггара толашагIа йола технологически процессаш.

ШерагIа юкъеккхахьа баьнаб лоархIамегIара декхараш кхоачашдарца лелабу доакъошта юкъера комплексни никъ. 1971—1975 шерашка дукха балхаш кхоачашдаьд дуккха йоккхий халкъбоахама программаш чакхъяхара, цу даькъе Малхбоалехьарча СибарегIарен Средни Азерен мехкдаьттен гази йоалла моттигаш караерзаяра а. Балхаш дIадоладаьд РСФСР Нечерноземни зонера юрта боахам комплексно дегIабоалабара.

Чакхдаьхад управлени планировани, доал дара методаш тоаяра, объединенеш хьаяра, отраслевии территориальнии управлене органий структуреи функцеши эргайоахаш тоаяра тIадерзадаь гIулакхаш. ШерагIа пайда эц управлене автоматизировании системехи электронни вычислительни техникахи.

КПСС XXIV съезда решенешка хьежжа чакхъяьккхай социальни мероприятей шерра программа. Къаман дохода пхе даькъах диъ дакъа хила мегаш яр, чуIа цIеноши социально-культурни гIирсаши хьалдарга дахийта ахча а тIехьа, юкъарчал доацаш халкъа хьал-торо тоаярга дIаяхийтай. ИйслагIча пятилетке халкъа вахара боарам лакхбара керда чакхдоахача гIулакхашка паччахьалкхено дIадахийтад укхал хьалхагIа дIаяхача пятилеткечул 1,7-зза дукхагIа ахча.

ДиззагIа кхоачашдаьд советски наха эша материальнии духовнии хIамаш, тояденнад цар чуIеча моттигий-бытовой хьалаш. Бахача наьха хIара сага-сих лоархIаш йола реальни доходаш 24 процент дукхагIа хиннай.

Дикка дукхагIа хиннаб къахьегамах тела мах — бахача наха тIайоагIача доходий керттера хьаст. Болхлойи гIулакхерча наьхен алапи юкъера лаьрхIача 20 процент лакхденнад, хIаьта колхозхой къахьегамах тела мах — 25 процент. Лакхъяьй алапе минимум, мехка ерригача территоре тIарча материальни производства доакъошкарча болхлойи гIулакхерча наьхен юкъера мах телача категорей тарифни ставкаши должностной окладаши. Алапи IотIатехад лорашта, хьехархошта, деша даха ха йоацача берий учрежденей воспитателашта. ТIера геттара дIаяьхай е кIезигьяьй болхлой дуккхача категорей алапеш тIара йоаха налогаш.

ХьалхагIа оттаянза хиннача Малхбузен СибарегIарчеи Туркменски ССР къаьст-къаьстача районашкарчеи, хIаьта иштта Уралерча промышленноста, гIишлошъяра, транспорта, бувзама предприятешка а организацешка а районни коэффициенташ оттаяьй болхлойи гIулакхерча наьхен алапена. Европейски Къилбаседен районашка болх баь стаж хиларах алапена IотIатоха надбавкаш оттаяьй. Бийсанна болх барах промышленностерча болхлошта IотIадеттача ахчай боарамаш лакхдаьд.

Уж мероприятеш чакхъяхарах къахьегамах тела мах лакхбаьб 75 миллион совгIча сага.

Общественни потреблене фондий чотах бахача наха тела ахчаши льготаши пхе шера 1,4-зза дукхагIа хиннай.

Болхлошта, гIулакхерча наха, колхозашта къоаналла телача пенсей эIамагIдола боарамаш лакхдаьд, пенсешца дикагIа Iалашбу инвалидаши кхоабар воацаш биса дезали; кхы тIа а льготаш оттаяьй Сийлахь-боккхача Даймехка тIема инвалидаштеи байнача тIема гIулакхаш тIарча наьха дезалаштеи. ДукхагIа оттадаьд цамогача бера гIулакх дара мах а болаш тела денош. Кхачанга дохийтачун боарамаш лакхдаьд больницашка, хIаьта иштта пионерски лагерашка, городской профессионально-технически училищашка, къоаноштеи инвалидаштеи лаьрхIача цIеношка. КIезига IалашбаьIча дезалий берашта тела ахчан пособеш оттадаьд. Стипендеш IотIатехад вузий студенташтеи юкъерча специальни дешара заведенешкарча дешархоштеи.

Пенсеш, пособеш, стипендеш IотIакхетар бахьан долаш доходаш дукхагIа хиннай 40 миллион хила мегача сага.

1974 шера денз юха дIатоkхаш латт подпискагIа хьалхагIа бахача наха юкъе дIайоаржаяь хиннача паччахьалкхен заемий мах.

Къахьегамах тела махи общественни потреблене фондашкара тела ахчаши дукхагIа хиннад паччахьалкхен рознични маьхий боарам кхы лакх ца а беш.

Пхе шера товарооборот 36 процент йоккхагIа хиннай, хIаьта бытовой гIулакхаш дара объем — 1,6-зза. Тоаеннай халкъа потреблене структура.

Доккхийча боарамашка хьалдаьд чуIе цIеноши культурно-бытовой гIирсаши Хьалдаьд ерригa а лаьрхIача 544 миллион квадратни метр чуIе моттиг йола цIенош. Квартираш дикагIа хиннай, чуIеча цIеной фонд тоаеннай.

Керттерча даькъе чакхдаьккхад берригача кагирхошка юкъера образовани йоаккхийтилга. Кагирхоша балха говзалца цхьана юкъера образовани йоаккхача профессионально-технически дешара заведеней сеть шеръеннай. Эргадоахаш тоадаьд юкъерчеи лакхерчеи школе дешар хьехилга. Дикка болх баьб кадрай квалификаци лакхъяра.

ЧIоагIа уйла тIаахийтай бахача наьха культурни боарам лакхбара, къахьегама хьалаши салоIилгеи тоадара. ДIахо дегIанхад унахцIено лораелга. ХьалхагIарчул шерагIча масштабагIа чакхдаьхад гонахьара Iалам лорадара тIадерзадаь гIулакхаш.

Тоаденнад хIамаш хьакхоллаш дола низаш дIанийсдара гIулакх. Доккхий толамаш даьхад ерригача союзни республикашка боахами культурен дегIакхувлача.

КIоргденнад социалистически мехкашца, эггара хьалха СЭВ-а членаш долча мехкашца цхьана леладу гIулакхаш. ЛеррагIа чакхйоахаш я социалистически экономически интеграце Комплексни программа тIа оттаяь мероприятеш. Массе оагIорахьара дIадоладеннад дегIаухача мехкашцара бувзамаш. Экономически гIулакхаш дукхагIа леладу промышленно дегIадаьхкача капиталистически мехкашца.

ИйслагIча пятилетка керттера декхараш толаме чакхдоахача хана йизза кхоачашъяьнц экономически хьоккамийи продукце цхьадола тайпаш хьадарен заданеш. Боахами культурен дегIакхувлача карагIдийна хIамаш доккхагIа я йиц йолаш дар, цагахьа санна вай торонех биззагIа пайда хиннабаларе, кхоачамбоацараш хоадамболлаш дIадаьха хиннадаларе Дуккхача министерстваша, ведомстваша, объединенеша, предприятешеи организацешеи, колхозаша а совхозаша а хIанз а йоагIча тайпара уйла тIаяхийтац производствана интенсификаци ярен цун эффективность лакхъярен дешашта, къахьегама овсарлеи фондаша юха хьалури лакхдара, материалаши финансови ресурсаши кхояра, эехьа йовш йола хIамаш лораяра, данза даргдоацар дац производственни кхыйолеи объекташ шоай ханнахьа болх бе йолаялийтара, керда мощносташ сихагIа караерзаяра, болх беш йолча предприятей мощностий низ царна реконструкци яра, хIанзарча техникаца уж кийчъяра, толашагIа йола технологи юкъекхахьара наькъаца айбара.

ХIанз а моттигаш нийслу дуккха гIирсаш хьалде а доладий капитальни вложенеш дIа-юха йийкъа лоаттаеш. Проекташ уттаеча хана нийслуча кхоачамбоацараша, гIирсаш хьалдара уттаеча йIаьхача ханаша хьалъеш латтача дукхача объекташка бода мах лакхбу.

ДIадаха тоаду болх вIаштIехьбоаккхачарен планироване методашкареи, Iалашонера, финансированера кхоачамбоацараш. Боахама дешаш къестадеча хана дукхаза а алхха ведомственнии моттигерчеи хьисапагIа ду кулгал.

Цхьадолча доакъошка кхоачам боллаш лакха бац Iилма-технически разработкай боарам. Даьдаьнна цхьадола Iилман тохкамаши технически разработкаши производствана юкъеца хьош дукха гоаю. ХIанз а технически боарам лоха болаши эсален да продукце цхьадола тайпаш.

Промышленноста, гIишлошъяра, халкъа боахама кхыча доакъой предприятешка боарамал тIехи пайда ца эцаши лоаттаду материальни ресурсай цхьадола дакъа.

Кхоачамех биззагIа пайда эцаро, лакхе белгалдаь кхоачамбоацараш дIадахаро новкъостал дергда экономика дIахо дегIайоалаяран общественни производства эффективность лакхъяран.

ИйслагIча пятилетка итогаша хьахьокх, вай мохк коммунизм хьалъяра дерригача лостамашка дIахьалхашкахьа баьнна хилар. Лакхача темпаегIа дегIанхад хIамаш кхоллаш дола общества низаш. Дикка йоккхагIа хиннай мехка Iилма-технически потенциал. ХIамаш кхоллаш дола низаш дукхагIа хиларца дувзаденна эргаювлаш тоаеннай социалистически производственни отношенеш, лакхбеннаб производство юкъараерзаяра боарам. БоккхагIа хиннаб дерригача халкъа юкъарча доалахьен экономически социальнии лоархIам, дIахо цунна гаргаяхай колхозно-кооперативни доалахье. Болхлой класс йоккхагIа хиннай, цун лоархIам, коммунизм хьалъеча хьалха латта низ хиларах тарра, лакхбеннаб. Колхозни ахархой шоай социально-экономически хьалага диллача болхлой класса гарга бахаб.

Керда, кхы а доккхагIдола декхараш Коммунистически парте йIаьххача ханна лаьрхIа лелаеча социально-экономически политикага хьежжа кхоачашдара хиланза даргдоаца хьалаш вIаштIехьдаьхад.

II. 1976—1980 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара керттера декхараш

ИттлагIча пятилетка — коммунизма материально - технически база хьаяра, общественни отношенеш эргаьяха тоаярен керда саг хьалкхеварен, социалистически вахара сибат дегIадоаладара лоархIаме керда этап. Из я общественни производство сихха дегIайоалаяра, къаман рузкъа совдаккхара халкъа боахама торонех кхы а биззагIа пайда эцара, мехка экономически низи обороноспособности чIоагIъяра ха.

ИттлагIча пятилетка керттера декхар латт общественни производство динамичнии пропорциональнии дегIайоалаяра а цун эффективность лакхъяра а Iилма-технически прогресс сихъяра, къахьегама овсарле лакхъяра, халкъа боахама ерригача звеньяшкара болх массе оагIорахьара тоабара ларда тIа, халкъа вахара материальнии культурнии боарам лакхбара хьакъехьара Коммунистически парте курс леррагIа кхоачашъярах.

Цунна дувзаденна:

1. Общественни производство тешшаме дегIайоалаелгеи цун структура эргаьккха тоаелгеи, Iилман-технически прогресс хьахулаш дола доакъош сихха дегIадоаладелга, юрта боахама продукции халкъа эша промышленни товараши дукхагIа хьаделга, бахача наха гIулакхаш дар шерделга Iалашде, производительни низаш дIанийсделга тоаде.

Хоадам боллаш тоаде капитальни гIишлош хьалъелга. Капитальни вложеней эффективность лакхъе, керда производствани объекташи хьалъеча, болх беш йолча предприятешта реконструкци ечеи уж технически оборудованеца кийчъечеи процессе Iилман - технически прогресс сихъелга Iалашде. Лоацъе объекташ хьалъяра ханаш, дикагIа а мах кIезигагIа дIабохийташ а хьалде гIирсаш.

Белгалде продукце дикали ассортименти тоаяра наькъаш, хIанзарча хано дIадехарашка хьежжа хургдолаш изделей керда тайпаш хьаделга шерде. Ерригача арахецача продукце юкъерча боараме дикала лакха категори йолча изделей удельни боарам лакхбе.

Потребленеи накопленеи дIайохийта къаман доход 24—28 процент лакхъе.

2. Халкъа вахара хьал дIахо тоадара долча гIулакхий система кхоачашъе. Халкъа материальнии духовнии хьашташ кхы а дикагIа кхоачашделга, вахара хьалаш тоаделга Iалашде.

ХIара сага-сих лаьрхIа реальни доходаш 20—22 процент лакхъе. Советски наьха тIехь-тIехьагIа дегIадоагIаш дола хIамаш ийра хьашташ халкъа эша товараш дукхагIа арахецара, цар дикал тояра, ассортимент шеръяра, наха гIулакх дара сфера шеръяра наькъаца кхы а дикагIа кхоачашде.

Къахьегамах мах телара стимула лоархIам, хIара болхлочун доход цо ше хьегача къих тийша хилийтар чIоагIде.

Потреблене общественни фондаш дIахо шеръелга Iалашде, цар социально - экономически декхараш кхоачашдечара лоархIам лакхбе.

Къахьегама хьалаши чулоацами тоабара болх дIахо бе, болхлой квалификации профессиональни говзали лакхъе, лакха овсарле йолаш къахьегарен къахьегамхой творчески хьинар шерагIа юкъедоаладаран кхы а дикагIа дола хьалаш хьаде.

Лакхбе бахача наьха общеобразовательнии культурнии боарам, дегIа а кхувла дикагIа кхочаш а де цар духовни хьашташ, массе а оагIорахьара новкъостал де советски наьха общественни хьинар дегIадоаладара, тоаде бахача наьха бытовойи салаIарен хьалаш.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДIахододар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

Юртбоахама производствана индустриализаци елга сихадарен юрта культурно - бытовой гIулакхаш делга тоадарен ларда тIа Iалашде городен юртен бахача наьха вахара боарамаши хьалаши дIахо вIаши гарга озилга, городаи юртаи юкъера социально - экономически культурно-бытовойи башхалонаш леррагIа дIайоахилга.

3. Общественни производства эффективность массе оагIорахьара дегIайоалаелгеи цунна интенсификаци елгеи Iалашде, халкъа боахамера экономе режим чIоагIъе.

Къаьстта теркам тIабахийта **къахьегама овсарле лакхъелга сихдара** — производство дIахо дегIайоалаяраи халкъа вахара хьал тоадараи керттерчов.

Къахьегама овсарле лакхъяра чотах Iалашде къаман доход 85—90 процент дукхагIа хулга, промышленни продукци 90 процент гаргга тIаккеталга, ерригa тIаккеташ йола юрта боахама продукци йоаккхилга, 95 процентал кIезигагIа доацаш машиннаькъа транспортаца дIа-юха ккухьача хIамай боарам лакхбелга.

Къахьегама ресурсех пайда эцара эффективность лакхъе.

Халкъа боахама дерригача доакъошка производственни процессашта комплексни механизаци автоматизаци яра темпаш сихъе, къаьстта гIонна долча балхашта механизаци елга сих а деш. Кулг-кара балхаш делга промышленносте дикка кIезигде.

Болх беш йолча предприятешка тIаккеташ йола ерригa продукци е деш дола балхаш, массаза а якар мо. болаш болча е кIезигагIа болча болхлой низагIа арахецалга Iалашде. Производственни йоацача сфера болхлой къахьегамах дикагIа пайда баргболаш вIаштIехьбаккха болх.

Производствах доаладарен ерригача звеньяшкара къахьегам вIаштIехьбоаккхилга эргадоаккхаш тоаде. Кердача предприятешта проекташ увттаечен болх беш ярашта реконструкци ечи хана, технологически процессаш, оборудованеш кийчъеча хана Iилман наькъаца къахьегам вIаштIехьбаккхаро дIадехар массе оагIорахьара теркалде.

Къахьегама нормировани елга тоаде, гIулакх дара технически бакъяь балха нормаши нормативаши юкъе йоалаелга сихде, къаьстта гIонна дечен болх баьча ханага хьежжа мах телачен балхашка. Инженерно - технически болхлойи гIулакхерча наьхен къахьегама нормировани елга шерде.

Кадраш балхаш тIара дIаухилга дIахо кIезигдара де деза гIулакхаш кхоачашде. Къахьегамен производственни дисциплина лакхъе. Балха ханах кхы а биззагIен дикагIей пайда эцилга, болх сепабари производительни доацаш къахьегари дIадоаккхилга Iалашде.

Iилман-технически прогресса дIадехарашка хьежжа кадраш кийчъяра, цар квалификаци переквалификаци лакхъяра болх тоабе.

СибарегIарен Дальни Востокерен районаш кадраща Iалашъяр духьа цу районашка нах чубаха цIеноши культурно-бытовой учреждениеши кхы а сихагIа хьалъелга бедгалде.

Керттерча фондех пайда эцара боарам дикка лакхбе. Халкъа боахама доакъошка, предприятешка, организацешка кийч а яь кхоачашъе фондоотдача лакхъяра тIадерзадаьча гIулакхий комплекс.

Производственни мощносташ тIаккетилга эггара хьалхарча аргIанна предприятеш технически эргаяхара, оборудовани кердачуница хувцарен модернизаци ярен чотах а деш, керда болх бе йолайолийта мощносташи проектни технико-экономически хьоккамашта карагIаьннараши карадерзаделга сихде.

Машинашеи оборудованешеи сменагIа болх белга лакхде. Машинаш хьвеча сменноста коэффициент юкъера лаьрхIача 20—30 процент лакхъе. Машинаши агрегаташи сайца латтилга кIезигде, юкъе юкъ а йолийташ болх беш йолча производства доакъошка оборудоване бIарччача кIирагIа болх беш йола ха йIаьхъе, цун овсарле лакхъе.

Юртбоахама техникаx дукхагIа пайда эца, болх беш йолча ерригача норматини хана цунга ца соццаш болх байтилга Iалашде.

Транспортни средствах пайда эцалга дикка тоаде.

ГIишлош хьалъелга дикагIа вIаштIехьдаккхарен ритмични хилийтарен чотах, гIишлошъеча машинашкеи механизмашкеи бизза болх байтилгеи цар хьадер дукхагIа хулийталгеи Iалашде.

Материальни ресурсех пайда эцара эффективность лакхъе. Прогрессивни конструктивни решенеш кхы а шерагIа юкъейоалаяра, технологически процессаш эргаяьха тоаяра, пайданегIа дола тайпаш арахецилга лакхдара, бедали материалаши дIаухийтилга кIезигдара, дикагIа а комплексни а уж чакхъяхара, шозлагIа чакхйоахача ресурсах пайда эцилга шердара наькъаца продукци хьаярга дIайолха материалаш массе оагIорахьара кIезигъе.

Эргадоаккхаш тоаде бедал, материалаш, доагори энергии дIаухийтилга. Материальни ресурсах пайда эцара тIахьожам лоаттабелга, лерттIа доал ца дара духьала къовсам лоаттабелга чIоагIде. Пхе шера машиностроенеи металлообработкеи дIайохийта Iаьржача металла прокат кхоелга 14—16 процент, гIишлошъеча—5—7 процент, гIишлошъеча цемент кхоелга—5—6 процент, хьуи материалаш—12—14 процент, котельно-пийшкий доагора норма 3—4 процент, электрически йовхалеи энерги — 5 процент. автомобилашца мухьаш дIа-юха кхухьаш доагаду бензини дизельни доагори 8 процент кIезигделга Iалашде.

Оборотни средствах пайда эцилга юкъера лаьрхIача 3—5 ди сихде. Нормал тIех йолаши совнагIеи материалаши оборудовании хургйола гIулакх ма хилийта.

Продукцега дIабоза мах лохбе промышленносте — 4,5 процент, машиностроене — 9—10 процент. Производства рентабельность лакхъелга Iалашде. Продукце цхьадола тайпаш хьаделга зене хилар дIадаккха.

ГIишлош хьалъяра сметни мах 3—5 проценти продукци тIаккетарга дIайохийта удельни капитальни вложенеш 5 процентал лохеxьа йоацаши кIезигъе. Пхе шера гIишлошъярга дIабодача маьха проектно-тоxкама балхий удельни боарам 6—8 процент кIезигбе.

Халкъа боахамера транспортни зенаш кIезигде, мовхьаш дIа-юха кхахьар сихдара, пайда боацаш йола перевозкаш елга дIадаккхара, хIамаш тIайоттара-Iояхареи складашкарчеи болхлошта комплексни механизаци автоматизаци яра а кхыдола балхаш чакхлахара а чотах. Машиннаькъа транспортаца дIа-юха кхухьача мовхьех дIадолар 4—5 процент кIезигде.

4. Iилман - технически прогресса темпаш сихъе, общественни производства эффективность лакхъяраи цунна интенсификаци яраи лоархIамегIа дола гIулакх из хиларга хьежжа. ЛеррагIа кхоачашде Iилман - технически революци боахама социалистически система совлеташца органически вIашагIтохара дехкар.

Белгалде фундаментальни прикладнойи тоxкамаш делга дIахо дегIадоаладар, царех хьахиннар халкъа боахама юкъедоаладар сихделга. Производствацара Iилман бувзам чIоагIбе.

Халкъа боахама дерригача доакъошка технически бIарча цхьа политика чакхъяккхара ларда тIа сихде производство технически эргаяккхар, шерра юкъейоалае къахьегама овсарлеи продукце дикали лакхъелга, фондоотдача дукхагIа хулийталга, материалий ресурсаш кхоелга, къахьегама хьалаш тоаделга, гонахье лораелга, Iалама рузкъаех дикагIа пайда эцилга Iалашлеш йола прогрессивни техникеи технологии.

ЛеррагIа чакхдаккха цхьаццайола машинаши технологически процессаши хьаяргара а уж юкъекхувларга а даьнна, къаьстта гIонна йолча, транспортни складской операцешта а еш, производства ерригача процессашта механизаци елга Iалашду лакха эффективность йола машинай системаш, оборудовани, прибораш, технологически процессаш кийчъярга а уж массанахьа лелаярга а довлар.

ШерагIа пайда эца керда продукци арахецилга сихха карадерзаде торо хулийташ йола керда технически средствашэргайоахаш хьаярахи юкъейоалаярахи. Хьаеш йола машинаш, оборудовани, прибораш овсарлени кхыча пайданеча эффектаи цхьаи единица долча технико-экономически хьокхамашка хиллача дай-мехкаи дуненнеи карагIаьннарел толашагIа хила еза.

Iилман-технически прогресса дIадехарашка хьежжа производствои къахьегами вIаштIехьбаккхара хIанзара методаш юкъе кхувла.

Производственни циклай ха лоацъе гIерта хаддаизеи цхьатарреи еча технологически процессашка довлара а производства интенсивни методаш лелаяра а наькъаца. ДIахо обработка яра дикагIа кийчъяь йола продукци дукхагIа арахеца. Натуральни ярий метта дIаотташ а лакха технико-экономически эффект йолаш а йола керда искусственни материалаш дукхагIа арахеца.

Iилман-технически прогресс сихъечеи кийчача продукце, бедала, материалий, комплекташ еча изделей дикал тоечеи стандартай лоархIам лакхбе. Эргайоахаш тоае стандарташи технически хьалаши, уж ийса леладара бола боахама органий, предприятей, объединеней бехктокхам лакхбе. Тоаде патентно-лицензионни гIулакх.

Массе оагIорахьа дегIадоаладе къахьегамхой, новаторий творчески хьинар, изобретателийи рационализаторийи болам. Тоабе Iилма-технически обществай болх.

Iалашде Iилман-технически прогресса комплексни планировани, финансировани, стимулировани елга.

5. ДегIаепача социализма экономика совлепехи торонехи дукхагIа пайда эцарах эргадоаккхаш тоаде халкъа боахама доал делга.

Производство дегIайоалаяра, цун эффективность лакхъяра, продукце дикал тоаяра плана, экономически рычагаштеи стимулаштеи, управлене ерригача системана йола комплексни воздейстаи чIоагIъе.

Планировани эргаяьккха тоаяра де деза гIулакхаш кхоачашде. **Планашка дукхагIа теркам тIабахийта общества** эшарашта, къахьегама материальни, финансови дIадодар кIезигагIа а хулийташ уж кхоачашде хьажа. Натуральни стоимостни балансай, производственни мощностийи къахьегама ресурсайи балансай система эргаяьккха тоаяра ларда тIа планаш нийсъелга Iалашде. Эшаш йола пачхьалкхен резерваш белгалъе хьажа.

ВIаши ювзаенна йолча халкъбоахама планий — дуккхача ханна, пхе шера, цхьан шера ярий — система эргаяьккха тоае. Планироване отраслевойи территориальни принципаш дикагIа вIаший нийсъелга Iалашде. Планировани еча шерагIа пайда эца программно-целевой методах, эггара лоархIамегIа йолча Iилма-технически, экономически, социальни проблемай комплексни программа кийчъелга чакхдаккха. Предприятешка, объединенешка, районашка, городашка экономически социальни дегIаахара комплексни планировани тоае.

Халкъбоахама планаш кийчъеча хана Iилма-технически прогрессаи социально-экономически процессайи прогнозех пайда эцалга шерде.

Халкъбоахама планаш кийчъяр вIаштIехьдоаккхилгеи цун методаши тоае, уж оттаяра ханаш лоацъе. Планий хьокхамий система эргаяьккхе тоае, производства технически боарам, продукце дикал лакхъяра, къахьегама овсарле дегIайоалаяра темпаш сихъяра, материальни финансови ресурсах кхом а беш пайда эцара еш йола цар воздействи чIоагIъе.

Производства планаш вIаштIехьйоахача предприятей-потребителий лоархIам лакхбе, заказийи боахама договорийи системах шерра пайда а эцаш.

Хьалъяь а яьна заказчикашка дIаеннача кийчача объекташтеи хьалъяь йоалаш латтача комплексаштеи йолча планированегеи гIишлои организацей балха мах барген довлар чакхдаккха.

Балансаш кийчъелга, производства планаш, материально-технически Iалашо, капитальни гIишлош хьалъелга эргадаьккхя тоадар духьа планироване дерригача боарамашта натуральни стоимостни нормативай система хьаяра болх дIахо бе.

Планаш кхоачашъелга вIаштIехьдаккхарен цунга хьажарен даькъера планови органий, министерствайи ведомствайи, союзни республикай министрий советий болх чIоагIбе. ТIехьтIехьагIа лакхлуш доагIача управленеи планированеи дIадехарашка хьежжа тоае статистически информаци.

Производствах бух соццаш хьахулаш дар тоалаза даргдоацаш хиларга хьежжа эргаяьхе тоае **доал дареи экономически стимулировани** ярен методаш, объединеней, предприятей, организацей балха мах бара критерей система.

Производства эффективность дегIайоалаяра, продукце дикал лакхъяра, Iилма-технически прогресс сихъяра, къахьегама ресурсех пайда эцилга тоадара йолча экономически стимулий лоархIам чIоагIбе.

Производства торонаши резерваши эггара дукхагIа таркалъеш йола планаш кийчъеи кхоачашъеи объединеней, предприятей, стройкай коллективай хьашт хилар лакхде. Экономически стимулироване фонда боарамаши, хIаьта иштта болхлой премеши договорашкеи заказашкеи хьежжа поставкай планаш кхоачашъярах гийша хилар чIоагIде. Алапе фонда планировани елгеи из дIаахийтара тIахьожам лоаттабелгеи тоадара беш бола болх дIахо бе.

Оптови маьхаши тарифаши дIахо тоадеш эргаяхара мероприятеш чакхйоахилга. Керда дукхагIа хоатташ йола изделеш дукхагIа арахецара, продукци дикагIа хилийтара бола цар лоархIам айбелга. Кердача изделешта, къаьстта машинаштеи оборудованенеи оптови маьхаш оттадеш пайда болча цхьан единица эффекта цар боарам лохбар оттаделга. Производственни ресурсах дикагIа пайда эцача, продукцега дIадодар лохдечен рентабельность айечен, хIама хьа ца кхолла расходаши доадеш дари ца хулийтача, пачхьалкхен доходаш дукхагIа хулийтача боахама расчета, финансашеи кредитеи деш дар айделга. ГIишлошъечара кредитни отношенеш дегIайоалаелга. Болх беча предприятешта реконструкци ечеи технически эргайоахачеи банка кредитех шерагIа пайда эцалга.

Материально-технически снабжене пачхьалкхен юкъара система дIахо дегIайоалаелгеи эргайоахаш тоаелгеи Iалашделга, пайдане дола боахама бувзамаш вIаштIехьдоахачара а халкъа боахаме материальни ресурсах дикагIа пайда эцачара а цун лоархIам чIоагIбелга. Массовии йоккхасерийнии производство йола объединенеши предприятеши духьала йIаьххача ханарча бувзамашка йоахилга чакхдоаккхилга, царна юкъерча гIулакхий ларде йIаьххача ханна дола боахама договораш а дохкаш. Территориальни снабженчески-сбытовой организацей базашка, складашкеи тикашкеи гIолла оптови торговли дегIайоалаяра болх дIахо хьолга. Вторични бедал хьагулъелгеи лаьрхIача предприятешка из чакхйоахилгеи тоаделга.

Управлене организационни структура тоаеш эргайоаккхилга. Управлене генеральни схемаша ма-яххара промышленносте объединенеш хьаелга йистедоаккхилга. Производствана концентрации специализации яра, управлене структура тоаярен цун доакъош кIезигдарен болх дIахо хьолга.

Промышленни производственни объединенеш хьаярца дийза министерствай, отраслешта юкъерча, функциональни органий структуреи функцеши дIахо тоаеш эргаяхара де дезараш делга. Капитальни гIирсаш деча управлене генеральни схемаш отта а яь юкъехьолга, шиъ-кхоъ звено йола управлене система, лохехьара гIишлошъю организацеш вIашагIтохилга а производствана специализаци яра боарам айбелга а царна юкъе а хьош. Колхозий юкъара, колхозий-совхозий, пачхьалкхен-кооперативни объединенеш, хIаьта иштта юртбоахама продукци хьайоаха, чакхйоаха, йохка аграрно-промышленни комплексаш дегIайоалаелга.

Управлене автоматизированни системаши вычислительни центраши дIахо дегIайоагIилгеи цар эффективность айелгеи Iалашделга, информаци гулъеши обработка еши йолча пачхьалкхен юкъарча системе леррагIа уж вIашагI а тохаш. Делопроизводство аттача яккхараи управленчески болх тоабараи оргтехника средстваш дукхагIа хьаелгеи балха юкъе йоалаелгеи.

Боахама кадраш кийчъелгеи цар квалификаци айелгеи дIахо эргадоахаш тоадар юкъехьолга. Пачхьалкхен заданеши договорах тIаийца декхараши кхоачашдарах бола боахама кулгалхой бехктокхам чIоагIбелга.

Управленега дIадохийтар геттара чIоагIа кхом беш дIаахийтара режим лелаелга.

Производствана доал деча къахьегамхой юкъеозара пайданегIа йола формаш дегIайоалаелга.

6. **Гонахьара среда лорадара, Iалама ресурсах дикагIа пайда эцараи юхаметтаоттадараи мероприятеш уттаелгеи чакхйоахилгеи.**

КердагIча Iилма-технически средствах пайда а эцаш Iалама ресурсаш тохкилгеи, гонахьара среда миштад'а из сено бIехду а хьожаш беш бола тIахьожам чакхбоаккхилгеи.

Пайданера оахкалаш йоахкача моттигашта разработка яра керда эффективни способаши системаши уж яхара, цIенъяра а чакхъяхара а прогрессивни технологически процессаш юкъейоалаелга, лаьттан кIалхара пайданера оахкалаш дукхагIа йоахилга, минеральни бедал кхы а йиззагIа а комплексагIа а чакхйоахилга, хIаьта иштта гонахьарча средана отходаша зене воздействи елга хьалда кIезигделга Iалашдар дага ч кхоабаш. Отходаш кIезигагIа хулгеи царна ма-могга утилизаци елгеи Iалашдергдолча технологически процессашта хьинарегIа разработка елга.

Предприятешка лакхаэффективни хиш цIенду гIирсаш хьалдара хиланза яргйоаца оборудовании машинаши арахецa лаьрххIа йола производстваш дегIайоалаелга.

Атмосфере вракхувсача зенерча хIамашца, производственни, транспортни, кхыча таташца, вибрацешца, электрически магнитни полейи излученейи воздействешца къовсам лоаттабергбола керда методаши средстваши хьаелга.

Лаьтташ хIамаш дикагIа хьувкъаргйолаш тоаделга, хиш михеи эрозе еча зенерча влиянех, шозлагIа засолене ярах, докъадарах, промышленни отходаша къайлакхахьарахи бIехдарахи уж дикагIа лораделга. Горни балхаши торфоразработкаши яьчул тIехьагIа лаьтташта рекультиваци яр Iалашделга.

Хинеи хьунеи ресурсах комплексни дикагIеи пайда эцараи лораяраи эша гIулакхаш делга.

Гонахьарча средана производства еш йола влияни мишта хургья хара методаш эргайоахаш тоаелга а проектни решенеш кийчъечеи тIаэцачеи хана хила тарлучун лоархIам белга а.

7. Социалистически мехкашцара масса а оагIорахьа цхьана леладу гIулакхаш дегIадоаладелгеи кIоаргделгеи, социализма дунен система чIоагIъяра гIо делга. ДегIаухача мехкашцареи промышленно дегIаяьхкача капиталистически пачхьалкхенашцареи экономически Iилма-технически бувзамаш шерделга.

СССР халкъа боахама отраслеш дегIайоалаяра, халкъа дахара хьала боарам айбара, хIама хьаду низаш дIанийсдара, союзни республикай боахами Советски Союза арахьара экономически бувзамаши дегIадоаладара укх лохера лостамаши заданеши оттае.

III. Промышленность дегIаяр

Промышленноста керттера декхар да халкъа боахамен бахача наьхен хьашташ дикагIча продукцеца тIа-тIа диззагIа кхоачашдар, дерригача доакъой производство технически эргаяьккха тоаяри цун интенсификаци яра.

Из декхар кхоачашдара диза даргдац:

промышленни продукци арахецилга пхе шера 35—39 процент, цу даькъе производства средстваш 38 — 42 процент, кхачан товараш 30—32 процент дукхагIа арахецилга. Халкъа эша товараш хьаделга дерригача доакъошка дикка дегIадоаладелга;

промышленносте къахьегама овсарле 30 — 34 процент лакхъелга;

промышленноста структура эргаяьккха тоаелга, производства юкъарча боараме технически прогресс яра дукхагIча даькъе хоадам беш долча доакъой — машиностроене, химически мехкдаьтта-химически промышленноста, электроэнергетика лоархIам лакхбелга;

халкъа боахама дерригача доакъошта лаьрхIа прогрессивни а, пайдане а йола машинаш, оборудовани, прибораш арахецилга шерделга. Цахадлаш кердаяха еза арахеца продукци, лакхбе беза цун технически боарам, дикал, дукха яхаш а наха хеттача тайпара а хила еза хьаеш йола хIамаш. Мехка тайп-тайпарча климатически зонашка хьежжа, къаьстта а гаьнарча къилбаседенеца эшшача тайпара техникеи материалаши хьаелга вIаштIехьдаккха а шерде а деза;

производство дегIайоалаелга, конструкционни материалий номенклатура шеръелга, царех пайда эцар тоаделга. Iаьржача а сийрда бесаш долча дайгача а металлийи цар сплавайи, пластмассай, дахчан бедала ларда тIа клей даьи прессовани йолчеи материалий, кхыйолча а эффективни материалий чIоагIагIа пайда луш дола тайпаш дукхагIа арахецар Iалашделга. ДикагIа пайда эца беза хьайоаккхача бедалах, из дикагIа чакхйоаккхилгеи цох кийча продукци мамогга дукхагIа хьаелгеи Iалашде деза;

доагора-энергетически баланса структура эргайоаккхаш тоаелга. Кхетамца пайда эца беза таип-тайпарча доагорех, мехкдаьттацеи газацеи цхьана шерра пайда эца беза кIорах, сланцех, гидроэнергехи атомни энергехи. Тоаде деза доагорах пайда эцилга, цкъа пайда ийцача доагора-энергетически ресурсех шозлагIа а пайда ийбелга;

керттера производственни фондаш 1,4-зза дегIайоалаелга, цар лоархIамегIдола дакъа: машинаши оборудовании лерра гIа дукхагIа хилар Iалашделга;

дIахо а производствапа концентраци елга, цунна специализации кооперировании яра боарам лакхбелга, толашагIйола технологически процессаш, болхи производствои вIаштIехьъяккхара хьалха латта методаш шерагIа юкъекхухьилга, технологически дисциплина нийса лелаяр чIоагIделга. Промышленни предприятейи конструкторски организацейи опытно-экспериментальни база шеръелга.

Промышленноста доакъош дегIадоаладара укх тайпара керттера лостамаш белгалдолда:

Электроэнергетике 1980 шера 1340—1380 млрд. киловатт-сахьат электроэнерги йоаккхилга Iалашдар.

Электростанцешка болх бе йолаялийта еза 67—70 млн. киловатт, цу даькъе атомни ярашка — 13—15 млн. киловатт-сахьат лургдола мощносташ. ДIахо даьха деза 4—6 млн. киловатт низ бола йовхала электростанцеш хьаелга, цига цхьаццане 500 а 800 а эзар киловатт низ бола энергетически блокаш а уттаеш, атомни электростанцешка цхьаццане 1—1,5 млн. киловатт низ бола реактораш а уттаеш.

Электроэнерги йоаккхача дарегIа долча чIбагIача доагорах тIа-тIа шерагIа пайда эца безилга белгалдолда. Экибастузски Канско-Ачински кIор тIа болх беш хургйола йоккхий йовхала электростанцеш хьалъелга вIаштIехьдоаккхалла.

Гидроэнергетике дIахо а дукхагIча даькъе хьалъе еза электроэнерги яккхара, лаьтташта хий диллара, городаши промышленни предприятеши хица Iалашъяра, кемаш лелара а чкъаьрий лувцара а, Iаьржа хиш ца ахийтара дешаш комплексно къестаде торо луш йола йоккхий гидроузелаш.

СССР европейски даькъа тIа атомни энергетика сихагIа дегIаухаргйолга теркалде деза. Массача нейтронашца болх бу реактораш хьалъелгеи караерзаелгеи сихде деза. Теплофикаци еча атомни энергех пайда эцара кийчои балхаш дIадоладе деза.

ДIахо даьха деза СибарегIени Средни Азеи энергосистемаш европейски энергетически системаца вIашагIа а тохаш, 500, 750, 1150 эзар вольт напряжени йола электропередачай магистральни линеш хьа а еш мехка бIарчча цаI йола энергетически система хьаяра балхаш.

Энергетически оборудоване балха технико-экономически хьокхамаш тоаделга Iалашде деза, цу гIулакха сихде деза 500 эзар киловатт низ бола энергоблокаш караерзаелга, гидроаккумулирующи электростанцеши газотурбинни установкаши хьалъелга.

1980 шера киловатт-сахьат электроэнерги яккхарга дIадола удельни доагор 325—328 граммага кхоачаш лохде деза.

Электроэнергетике къахьегама овсарле 27—29 процент лакхъе еза.

Мехкдаьтта промышленносте 1980 шера газови конденсат юкъе а йолаш мехкдаьтта доаккхилга 620—640 миллион тоннага дIакхоачаде деза.

Мехкдаьтта Iалама ресурсах пайда эцилга тоаде, тIоанаша дукхагIа мехкдаьтта хьалулга Iалашде, битуминозни тIоанашкара мехкдаьтта хьадаккхара тIадерзадаь Iилма тохкамеи опытно-промышленни балхаш чакхдаха деза.

ДIахо дахьа деза из дакъа технически кийчделга, технологически процессашта комплексни автоматизаци елга, мехкдаьтта промыслашта доал деча автоматизированни системаш юкъекхухьилга, пятилетка чакхйоалаш цу промыслашка доаккха мехкдаьтта дерригa а доаккхаш долчул 85 процент кIезигагIа доацаш хила деза.

Мехкдаьтта доалла керда моттигаш эксплуатаце дIалулга сихде, мехкдаьтта гулду, из дIадахьийта кийчду объекташ хьалъеча шерра пайда эца заводаша хьаяьча блочно-комплексни установкаех.

Бурув деттача балхий эффективность лакхъе. Бурув тохар сихдара а бурув детта универсальни монтаж е низ бола установкаш юкъеяхьара а, остий керда тайпаш, забойни двигателаш, промывочни коачалаш, геттара чIоагIа йола обсадни бурув деттен турбаш, хIаьта иштта балхаш дикагIа вIаштIехьдахара а скважинаш караерзаяра толашагIйола методаш юкъекхувлара а чотах 25—30 процент лоацъе скважинаш хьалъярга дIаухийта ха.

Сихде газ чакхйовха заводаш хьалъелга. 1980 шу хьатIакхоачаш 43—45 млрд. кубически метр мехкдаьтта газах пайда эцилга Iалашде.

Мехкдаьтта доаккхача промышленносте къахьегама овсарле 28—30 процент лакхъе.

Мехкдаьтта чакхдоаккхача промышленносте мехкдаьтта юххьанца чакхдоаккхилга 25—30 процент дегIадоаладе.

Мехкдаьтта чакхдакхара технологи эргаяьккха тоаелга Iалашде, юкъекхувла керда технологически процессаш, толашагIйола катализатораш, прогрессивни оборудовани.

Мехкдаьтта цIенагIа чакхдаккхара а шоллагIа чакхдоахар дукхагIа хилийтара а чотах, дегIадоаладе лакхаоктанови бензинаш, саьнгал кIезига долла дизельнии авиационнии доагораш, хоза хьаж йоагIа углеводородаш арахецилга. Иштта дукхагIа арахеца смазочни даьтташ. Микробиологически промышленноста эша ковча парафин дукха арахецилга вIаштIехьдаккха. Мехкдаьтта химически бедал дукхагIа хьае, шеръе цун ассортимент.

Керттерча даькъе комбинированнии йоккхагIа йолеи технологически установкаш хьалъярга довла деза. ДукхагIа мехкдаьтта продукташ эшача моттигашка гаргадахьа деза мехкдаьтта чакхдоаккхилга.

Мехкдаьтта чакхдоаккхача промышленносте къахьегама овсарле 39—41 процент лакхъе.

Газови промышленносте 1980 шера 400—435 млрд. кубически метрага дIакхоачаде газ йоаккхилга. Болх бе йолаялийта 35 эзар километр гаргга йIаьха газопроводаш. Мехкдаьттан Iаламеи газах конденсат, саьнгал, гелий, цунца нийслу кхыйола компоненташ а йоахаш комплексно пайда эца. ДIахо а хьалъе еза лаьттан кIалхара газохранилищаш, керттерча даькъе доагор дукхагIа эшача мехка районашка а хьалъеш, цу гIулакха ма-хулла дикагIа пайда эца гази мехкдаьттен хьадаьккхача моттигех.

Кийч а яь юкъеяхьа еза гази газови конденсати хьаяккхара, уж дIаккхахьийтара, чакхъяккхара, лоаттаяра толашагIйола технически средстваш, царех Гаьнарча Къилбаседен хьалашка а пайда эца йиш хургйолаш.

Забое газ дикагIа хьатIаяйтаргйолча кердача методех пайда а эцаш тешшамен дукхагIеи скважинаш, газа промыслови кийчо яра автоматизированни блочни установкаш, 1420 миллиметр а кхы шерагIа а йолча турбаех балха давлени 75 атмосферал кIезигагIа йоацаш магистральни газопроводаш, 25 эзар киловатт низ бола газ дIаухийта агрегаташ латта компрессорни станцеш хьалъелга оттаде. Газопроводаш яхкара эггара пайданегIа йола трассаш белгалъе. Организационно-технически мероприятеш чакхъяхара, компрессорни станцеш дукхагIа хьалъяра а цар низ алсамбаккхара а чотах газопроводашта эксплуатаци яра эффективность лакхъе.

ДIахо дахьа деза мохк газаца Iалашбара бIарчча цаI йола автоматизированни система хьаелга.

Сихде газ дIакхахьийтара принципиально керда тайпаш хьадара тIадерзадаь дола Iилма-тохкамеи опытно-конструкторски балхаш.

Газови промышленносте къахьегама овсарле 43—45 процент лакхъе.

КIор боаккхача промышленносте 1980 шера 790—810 млн. тоннага дIакхоачаде кIор боаккхилга. Шеррача масштабашка эргайоахаш тове техникеи технологии, хIаьта цун ларда тIа кIор баккхара темпаш сихъелга а из дикагIа хулийтилга а даькъа балха эффективность дIахо лакхлулга Iалашде.

Реконструкци яреи модернизаци яреи балхаш хьалхарча аргIанна дIадоладе прогрессивни технологии керда техникеи юкъейоалаярах хьабоаккха кIор дукхагIа тIаккетаргболча, къахьегама овсарле дукхагIа лакхлургйолча, хIаьта кхыдола технико-экономически хьокхамаш тоалургдолча шахташкеи разрезашкеи.

Мехка малхбоалеи районашка гуччахьарча тайпара кIор боаккхилга шерра дIадоладе.

Доагора-энергетически ресурсаш наьха санна алсамъяхар духьа хIанз йолаш йола Донецки, Кузнецки, Карагандински, Печорски, кхыяраш а санна йола кIор боаккха бассейнаш дегIайоалаярца цхьана сихде Къулбехьен-Якутски кIор боаккха район дегIайоалаелга а. Балхаш дIадоладе сихагIча тайпара Канско-Ачински доагора-энергетически комплекс хьаяр а Экибастузски бассейнах кхы а биззагIа пайда эцар а духьа.

Мехка европейски даькъа тIа доагора сланцеш йоахилга дегIакхувла деза.

Диткъа, дукха дуттара доацача тIонашкареи нийсса хIоарга Iочудолхача тIонашкареи кIор баккхара эшача оборудоване механизированни комплексаш кийчъелгеи уж серийно арахецилга карадерзаделгеи сихде, дукхагIа арахеца проходчески комбайнаш, кIор тIаботта машинаш, кIор боаккхача промышленноста эша кхыйола а оборудовани.

Кийч а яь юкъеяхьа еза кIор боаккхачеи сланцеви промышленноста предприятей балха хьалаш кхерамзе хулга Iалашдеш йола керда средстваш. Нах боацаш кIор баккхара средстваш хьаяра деш дола Iилма-тохкама, конструкторски, экспериментальни балхаш шерагIа доаржаде.

КIор боаккхача промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Iаьржача металлурге 1980 шера 160 — 170 млн. тонн болат, 115—120 млн. тонн кийча прокат арахецилга Iалашде деза.

Металлопродукце дикал дикка лакхъе а цун сортамент шеръе а еза, цун чотагIа 1980 шера халкъа боахаме 5—6 млн. тонн металл кходе. 1,5—2-зза дегIадоаладе металлопродукце пайданегIа дола тайпаш: шелдаь лист яь прокат, тIехкахьа цхьаьца хIамаш тIайолаш лист яь прокат, соттаь профилаш, чIоагIагIа хургдолаш термически обработка яь прокат, низколегированни болата прокат, листовой мукхдуаш доацеи трансформаторнии боеат, шелдаьча болатах хьадаь лента арахецилга. Прокат хьаеча дIаухийта болат кIезигагIа хилийта.

Дикка дегIадоаладе деза геттара чIоагIа турбаш хьаелга, эггара хьалха мехкдаьтта сортаментах яраш кердача тайпара шоайла вIашагIа хоттараш а йолаш, геттара дика метизаш, аьшка порошокаш, легированни болатехи сплавехи йола порошокаш, прецизионни сплаваш, хIаьта иштта металлокерамика а хьаелга. Изоляци тIайола мехкдаьтта-газопроводни турбаш арахецилга вIаштIехьдаккха.

Дакъа технически эргдаккха деза йолаш йолчарна модернизаци ярцеи керда низ бола металлургически агрегаташ болх бе йолаялийтарцеи.

Эргадоахаш тоаде а шерагIа юкъекхувла а деза кислородни конверторашка, электропийшкашка, лаьрххIача электрометаллурге агрегаташка болат лоаладар, цIаккха ца социйташ из Iодоттар, ковчача болата синтетически шлакашцеи инертни газашцеи, пийшкашца йоаца вакуумировани методах обработка яр санна йола производстваи металла дикал тоаярен прогрессивни способаш. Металлургически производстве кислородахи Iалама газахи пайда эцилга дIахо а дегIадоаладе. ДегIакхуала металла термически обработка ю мощносташ. Промышленни хьисапе караерзае рудах прямой восстановлене методагIа аьшк хьадаккхара технологи, хIаьта иштта окислени яьча аьшка рудашта обогащении окомковании яра чIоагIагIа пайдане йола способаш.

Сихде горнорудни предприятеш хьалъелга, кийча дика металлургически бедал дукхагIа хулийтилга Iалашде, цу даькъе аьшкарудни окатышаш 2,3-зза алсам а йоахаш, товарни рудаца аьшк дукхагIа хулийтилга Iалашде. Iаьржача металлий тиша аьшк дукхагIа кийчде. Доменнии сталеплавительнии шлакаш чакхйоахилга дегIадоаладе.

Iаьржача металлурге къахьегама овсарле 23—25 процент лакхъе.

Бесаш долча металлурге алюминий, цIаста, никель арахецилга 1,2—1,3-зза, титан — 1,4-зза дегIадоаладе, иштта дукхагIа арахеца деза легирующи а, нагтахьа мара нийслуш доаца а, маьха деза дола металлаш, шоллагIа даьккха сийрда бесаш дола металлаши алмазаши.

ДегIадоаладе электронни промышленноста а кхыча доакъошта а эша полупроводникови къаьстта цIена а лаьрххIа а йола материалаш хьаелга.

Карадерзаде деза керда геттара чIоагIа сплаваш, углероднии кхыйолеи продукци арахецилга. Дикка дегIадоаладе хIамаш тедача инструмента эша чIоагIача сплавах геттара нийса пластинаш хьаяр.

Дикал тоае а металлопродукце сортимент шеръе а еза. Сийрда бесаш долча металлий керда пайдане профилаш арахецилга карадерзаде. ДукхагIа арахеца цIаста катанка, алюминиеви ленташ, турбаш, лоаладарен прокат ярен вIашагIийнзача методех пайда а эцаш хьаяьча проката кхыдола тайпаш.

Сийрда бесаш долча металлурге предприятешта реконструкци елгеи уж технически юха кийчъелгеи чакхдаккха, Норильски горно-металлургически комбинат дIахо а дегIайоагIилга Iалашде, цу комбината бедалах сийрда бесаш дола металлаш доахилга алсамдаккха, кхыйола а доккхий пайдаш дергдола йоккхий промышленни комплексаш хьалъелга сихде.

Сийрда бесаш долча металлурге бедала база дегIайоалаелга сихде, къаьстта теркам даша-цинкови, цIаста, вольфрамово-молибденови, дошув доаккха промышленность дегIайоалаяра а тIабохийташ. Лакха овсарле йолча машинехи механизмехи пайда а эцаш дIахо а дегIакхувла деза гуччахьарча способагIа руда доаккхилга, лаьттан кIалхара балхаш деча шерагIа пайда эца беза шоаш лелача оборудованеи вибротехникан хIанзарча комплексех.

Рудах дукхагIа хьадаккха деза сийрда бесаш дола металлаш, комплексно пайда эца беза бедалах. Лаьттан чепашкара хьадоаккхача хана кIезигагIа доаде руда. Юкъекхувла рудана обогощени яра эггара пайданегIа йола схемаш, гидрометаллургически кхыйола прогрессивни технологически процессаш.

Сийрда бесаш долча металлурге къахьегама овсарле 23—25 процент лакхъе.

Химически мехкдаьтта химически промышленносте продукци арахецилга 60—65 процент лакхде.

Химически промышленносте доакъошта юкъера пропорцеш тоаяра а хьаьча мощностех биззагIа пайда эцара а тIадерзаяь мероприятеш чакхъяха.

1980 шера минеральни удобренеш арахецилга 143 млн. тоннага дIаккхоачаде (5 млн. тонн химически доакъара добавкаш а йолаш). Удобренеех юкъера лаьрхIача дегIах дIалаташ йола хIамаш 40 процентал кIезигагIа а йоацаш. Фосфатни удобренеш арахеца мощносташ тIа-тIа алсамъяха. Концентрированнии чоалханеи удобренеш арахецилга дегIадоаладе. 1980 шера юрта боахама азотни, фосфорни, калийни удобренеш керттерча даькъе гранулированни йолаши лаьрххIача транспортаца тара йоацаш дIа-юха кхахьа а ескъа йоллаше тукаш е йиш хургйолаши арахецилга Iалаш а деш,

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

Дикка дукхагІа а ассортимент йоккхагІа йолаш а арахеца еза баьцовгІаш химически лораяра средстваш.

Синтетически смолаши пластически хІамаши 1,9—2,1-зза дукхагІа арахецилга оттаде, пластмассай дикал лакхъе а уж яхара ха йІаьхье а.

1980 шера химически хьоасаши таьши арахецилга 1450—1500 эзар тоннага дІакхоачаделга Іалашде. ЩІагІарча гІулакхашта эшача дика хьадаьча хьоасийн таьйи ассортимент шеръе. Лакха модульни хьоасаши текстурированни филаментни таьши арахецилга дегІадоаладе.

Дикалга диллача натуральни каучука ниісса йола синтетически каучук арахецилга сихха дегІа а ккувлаш, из хьяр 1,4—1,6-зза дукхагІа хулийталга.

Шинаш 35—40 процент дукхагІа хьа а еш дІахо уж дукхагІа яхаргйола гІулакх делга. Дикка дукхагІа радиальни конструкцех йола шинаш хулийталга.

Магнитни лентан электроизоляционни материалийн дикал лакх а еш уж дукхагІа арахецилга.

Малотоннажни химе продукцеца халкъа боахама хьашташ ма-тарлу дукхагІа Іалашделга. цу даькъе полимерни материалашта йолча геттара цІенача материалашца, химически добавкашца, синтетически красителашта, текстильно - гІоча йолча веществашца, консерванташца, катализаторашца, ниттта кхыча продукцеца.

Бытовой химе изделеш дукхагІа арахецилга, ниттта халкъа эшача товарашта упаковкен расфасовкен яра йола пленочнии кхыча тайпаех йолен материалаш дукхагІа арахецилга, цу изделейн материалийн ассортименти дикаля тоелга.

Производства керда процессаш кийчъелга, геттара кІеанга отходаш дІа а къасташ продукци арахецилга Іалашдеш йола катализтораш юкъекхухьилга.

Химически реакцей энергех ма-хулла дикагІа пайда а эцаш йоккха единични мощность йола агрегаташи хаддазен цхьан стадегІен йола технологически процессаши юкъекхахьара паькъаца химически промышленность шеррача масштабашца технически Іалашъелга дІахо хьолга.

Химически промышленностера къахьегама овсарле 59—61 процент лакхъелга.

ДІахо минерально-бедала ресурсаш дукхагІа кхийтара дикка дукхагІа геолого-тохкама балхаш делга, хьалхарча аргІагІа горнодобывающи предприятеш болх беш йолча районашкен керда караерзаеча мехкарча районашкен деш.

Лохаш а тохкаш а долча балхий экономически эффективности пайданерча оахкалий запасаш кийчъяра дикали лакхъелга. Промышленноста добывающи доакъош дегІадахкара темпашка диллача техка минеральни бедала запасаш сихагІа дегІаухилга Іалашделга.

Мехкдаьтта, Іалама газ, конденсат йоалла керда моттигаш гучайоахилга а тохкилга в сихделга эггара хьалха юкъерча Приобье, Тюменски областа къилбаседа, малхбоалекьарча сибарегІа, Якутски АССР-е, Коми АССР-е, Архангельски областе, Средни Азе, Казахски ССР-е (прикаспийски впадина) мехкдаьттан газен кхы тІа а техка запасаш кийчъелга мехка Европейски даькъа тІа мехкдаьттен гази йоахача районашка Іалашделга. Фордийн океанийн шельфови зонашка дукхагІа геолого-тохкама балхаш делга, хьалхарча даькъе мехкдаьттен газн яккхара а деш. ЧІоагІагІа тохкама балхаш де коксующин энергетически кІораш доахка моттигаш тахкара, къаьстта СССР Европейски даькъа тІа, Іаьржачен бос болчен металлургена эша цІенагІен атта цІенлуши дола рудаш атомни энергетиканен минеральни удобренеш хьаяран эша маьхера металлаши алмазаши, бедал, хІаьта ниттта кІалхара хиш.

Геолого-тохкама балхаш деш йола моттигаш технически даькъе Іалашъелга лакхде, хьа а яь нерда лакха къахьегама овсарле йола оборудовани, автоматизированни бурови установкаш, аппаратура, прибораш производствана юкъехьолга. Прогрессивни геофизически геохимически методаш, геологически тохкамий космически аэровысотни средствех пайда ийбелга юкъехьолга шерде.

Халкъа боахама дерриге доакъош технически даькъе Іалашдара ларда тІа дІахо а машинаш яр дегІадоаладелга Іалашде. Машинашъярен металлооборотки продукци арахецилга пятилеткагІа 1,5—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Арахеца машинаш, оборудовани, прибораш, дукха дикатІа хулийталга, цар технически боарам, къахьегама овсарле, балха тІа тешаме хулилга лакхде. Бедал хьачуяргара кийча продукци дІаяхийтарга кхаччалца йолча ерригача технологически циклана комплексни механизации автоматизации яра йола машинийн приборийн системаш вІашагІйоххара дола балхаш дІахо а делга. ЛаьрхІа йолча кердача технологически процессашта йола оборудовани кийч а яь производствана юкъекхахьара керттера теркам тІабахийта. Технически даькъе къаена продукци ший хаинахьа ара ца хецаш соцве.

Керттерча даькъе кердача конструкцех йола машинаш, прибораш, аппараташ хьаеча дІадехаш дар ма-хулла халкъбоахама пайда лургболаш хилийта, цхьан мощностага дІайолха материалаши цунга дІадодари кІезигде (къахьегама овсарле).

Машинаш еча производствана интенсификаци яра комплексни балхаш де деза. Изделешта, узлашта, оатхалашта стандартизации унификации яра, технологически процессашта типизаци яра ларда тІа отраслешта чуреи отраслешта юкъереи механизаци елга къоаргагІа Іома а деш шерде деза.

Машинашъеча технически даькъе Іалашо елга сихдара керда металлообрабатывающи оборудовани машинашъеча предприятешка дукхагІа хьежае еза.

Кердача тайпаех йолча машинашта, механизмашта, оборудованена проектировани еча хана еш йолча прогрессивни решеней, Іаьржача металлийн кхыча конструкционни материалийн пайданегІарча профилей чотах, металла обработка яра методаш эргаяхарах машинашъеча массе долча доакъошка металлах пайда эцара эффективность лакхъе.

Машинашъяра заготовительни база дІахо дегІайоалаелга а специализаци елга а терказе лаца. Іалаьмате ниіса заготовкаш хьаелга Іалашдара, ниттта дикка къахьегама овсарле лакхъяра, литейни, кузнечни, сварочни производствашка къахьегама хьалаш тоадара оборудоване автоматизированни комплексаш производствана юкъекхахьа.

Юкъара пайда эцача машинашъяра производство дегІайоалаяра темпаш сихха дегІакхувла. Шефмонтажни промышленни тохкамаш делга, производства ерригача технологически процессагІа чоалханерча оборудоване комплекташ лоаттаелга вІаштІехьдаккхар терказе лаца, ниттта проектагІа лаьрххІача бесса мощностага кхаьчачул тІехьагІа (къахьегама овсарле) из заказчикага дІале.

Машинаштеи оборудованенеи централизованни хьисапе ремонт яр дІахо а дегІадоаладар чаккхдаккха. Технически нормашка хьежжа машинашта, оборудованеца, приборашта, аппараташта эшача запасни оатхалашца халкъа боахам бизза Іалашбе.

Машинашъечарен металлообработкен къахьегама овсарле 1,5-шега кхоачаш лакхъе.

Энергомашинашъеча эшшача боарамах йола 500—800 киловатт низ бола энергоблокаш хьае йолае, уж органически доагорца болх беча электростанцей базови блокаш хила еза, ниттта йоккхий гидравлически газови турбинаш арахеца еза.

Цхьанне мощность 1 миллион киловаттал чухьнахьа йоацаш атомни электростанцешта лаьрхІа йІовхала нейтронаш тІара реактораши царна йола турбоагрегаташи дуккха арахецилга вІаштІехьдаккха. ЙІовхала нейтронаш тІара 1,5 миллион киловатт низ бола атомни энергоблокашта лаьрхІа йола комплексни оборудовани кийчъелга вІаштІехьдаккха.

Болх беш йолча предприятей мощностех бизза пайда эцара реконструкци яра, керда заводаш хьалъяра, ниттта промышленноста кхыча доакъошца къаьст-къаьста йола узлаши оатхалаши хьаяра, шерра коопераци яра ларда тІа атомни машинашъелга сихде.

Хала нагрузкаш дІаяхар духьа кІезигагІа доагор а доадеш 250 эзар киловатт низ бола парогазови установкаши, ниттта 100 эзар киловатт низ бола газотурбинни энергетически установкаши электроэнергетикана лаьрхІа арахецилга вІаштІехьдаккха.

Тягодутьеви машинаш дукхагІа хьае, цу машинашца йизза электроэнергетикен кхыдола доакъоши Іалашде.

Керла конструкцеш кийчъелга, опытно-промышленни образецаш вІашагІйоххилга, газотурбинни электрически приводаш йола 6—25 эзар киловатт низ бола крупноблочни бесподвальнии гаьннара управлени ергйола автоматизированни хьисапе газ дІаахийтара лаьрхІа агрегаташ серийно арахецилга вІаштІехьдаккха. Хьаеш йолча газ дІаухийтачи агрегатий моторесурс дикка лакхъе, 2—3-зза дукхагІа ремонт на еш болх царга байта.

Еза машинашъеча хьакхоллилга Іалашде: болат хаддаза Іодотта йоккхий установкаши прокатни агрегаташи; 400 тонн емкость йола конвертораш, хаддаза йІайхачеи шийлачеи прокатка йоккха къахьегама овсарле йола станаш; хаддаза йола автоматизированни технологически процесси программни управлени йола трубосварочнии трубопрокатнии агрегаташ; металлашта термически, химически, электрохимически обработка яра йолен прокати турбаши лораяра покрытеш еш йолен оборудовани; болата вакуумировани яра йола установкаш.

Вос болча металлургена лаьрхІа йола технологически оборудовании механизаце средстваши хьаелга сихде. Керттерча а ниттта гІона йолча а процессашта йизза автоматизаци яь йола кІала, хІала-никелевин, ниттта никелевин штейнашта переработка яра лаьрхІа 100 тонн емкость йола конвертарий гамма хьае.

КІораи горнорудни промышленноста лаьрхІа кара а ерзаяь йоккхий экскаваторш, 170 тонн хьалъайлуш йола думкараш, бурув тохара диаметр 400 миллиметрга кхаччалца йола йоккха къахьегама овсарле йола бурови станокаш арахеца йолае.

Прогрессивни технико - экономически характеристикаши йоккха агрегатни мощности йола кердача типаех йола дизелаш хьаелга вІаштІехьдаккха: судови, тепловозни, бурови техникана лаьрхІа яраш, гІишлон-наькъий машинаш, еза автосамосвалаш.

8000 говра низ бола двухсекционни грузови магистральни тепловозаши 6000 говра секционни низага кховчаш йола пассажирски тепловозаши, 2000 говра низ бола маневрово-вывозни тепловозаши, восьмиосни тІера къовланза йола ахвагонаш, 125 тонн чуйола цистернаш, ялат, хьоар, минеральни удобренеш, кхыйола продукци дІа-хьа кхахьара йола специализированни вагонаш, машиннаькъаш дараи царна ремонт яран йола керда, лакха къахьегама овсарле йола оборудовани арахецилга карадерзаде. Дикка дукхагІа контейнераш къаьстта дукха мухь чуболаш яраш а йолаш дукхагІа арахеца.

Подъемно-транспортни, погрузочно - разгрузочни, складски балхашта механизаци яра йола прогрессивни средстваш дукхагІа хьае, цу даькъе гаьннара управлени еш йола грузоподъемни машинаш, подвесни конвейераш, погрузочно-разгрузочни операцешта автоматизаци еча программни управлени ергйола манипуляторш.

Электротехнически промышленносте йоккхий электрически машинаш, зІамига низ бола электромашинаш, высоковольтнии, низковольтнии, электрически аппаратура, цу даькъе лелхам болча хана кхерам боаца электротермически оборудовани, дика удельни характеристика йола аккумуляторш, силови полупроводникови преобразователаш, сердала экономически источникаш, юртбоахама производствана механизации автоматизации еча чІоагІа тешаме йола электрооборудовани кхыйола тайпа прогрессивни электротехнически оборудовани сихача темпашца дегІакхувла. ДукхагІа ток дІаяхийтара яхача принципах пайда эцаргбола йоккхий генератораш хьаяра балхаш сихде.

Хьаелга карадерзаде: атомни йІовхалеи электростанцешта лаьрхІа 1000 — 1200 эзар киловатт мощность йола турбогенератораш, гидроэлектростанцешта 640 эзар киловатт мощность йола генератораш, 1500 киловольтага кхаччалца напряжени йолча постоянни токеи 1150 киловольтага кхаччалца напряжени йолча переменни токеи электропередачей линешта йоа высоковольтни оборудоване комплексаш;

прокатни станашта йола полупроводникови преобразователашцара автоматизированни электроприводаш, йоккхийча металлургически установкаштеи агрегаташтеи йола электрооборудовани;

мехкдаьттан газови скважинашта электробурув тохара, мехкдаьтта дІадахийтара, газопроводаштеи нефтепроводаштеи йола лакха къахьегама овсарле йолеи балха тІа тешаме йолеи оборудовани, итт говрачул дукхагІа низ бола грузови магистральни электровозаш;

юртбоахама продукци чакхъяккхараи лоаттаяраи йолча хьайбай фермаштеи гидромелиоративни сооруженештеи йолча оборудоване электропривода системаш; йоккхача напряженештеи йІовхал ловча аьшка саьргаштеи лаьрхІа йола кердача тайпара электрокабельни изделеш;

числови программни управлени а йолаш металлообрабатывающи оборудованена лаьрхІа высокомоментнии силови шаговин электродвигателаш.

Химически мехкдаьттаи машинашъеча керттерча тайпаех йола оборудовани арахецар 1,5—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Химически, шинни, резинотехнически лакокрасочния промышленноста доакъой производствана дикка чІоагІа интенсификаци е йиш хулийтача принципиально кердача технологически процессашта оборудовании аппаратуреи, хІаьта ниттта конверторнии доменнии производствана лаьрхІа низ бола кислородни установкаш хьае а уж арахецилга карадерзаде а деза.

ДукхагІа хьае:

мехкдаьттен гази промыслови кийчдара, гази газови конденсати чакхъяккхара йола блочно-комплектни автоматизированни установкаш, теплообменнии холодильнии аппаратураш, йоккхий диаметраш йолча трубопроводашта лаьрхІа йола запорно - регулирующи арматура;

газ чакхйоахача заводашта лаьрхІа йоккха къахьегама овсарле йола оборудовани, компрессораш, кхыйола аппаратура;

мехкдаьтта чакхдахара лаьрхІа йола комплексни, комбинированни крупнотоннажни установкаш;

минеральни удобреней промышленноста лаьрхІа хІараяр йоккха мощность йола технологически установкаш;

пластически массаш чакхъяхара, цу материалех турбаши кхыйола изделеши хьаяра лаьрхІа йола оборудовани;

шекара промышленноста лаьрхІа автоматизированни центрифуташ, цу даькъе ший программни управлени яраш а йолаш;

целлюлозно-каьхата промышленноста йола оборудовани. Гобаьккха гон тІа доагІача хих пайда эцара хІараяр йоккха мощность йола оборудовани кийч а яь арахеца йолаелга Іалашде. Екъача способаца каьхат хьадара йола оборудовани хьаелга дІадоладе. Каьхата-картонаш еча машиний керда формующи устройстваш арахецилга карадерзаде.

Арахецалга вІаштІехьдаккха: целлюлозно-каьхата промышленносте болх беш йолча оборудоване къахьегама овсарле лакхъяра торо хулийта машинийн аппаратийн узлаш:

лаьрххІача транспортни средствашца йола универсальни монтажеспособноста бурови установкаш, боккха пайда луш дола бурови осташ, забойни двигателаш, мехкдаьттан газовин скважинаш караерзаяра а ремонт яра а йола кердача тайпаех йола мехкдаьттагазопромыслови оборудовании йоккха механизаци йола агрегаташи;

микробиологически промышленноста лаьрхІа комплектни технологически оборудовани.

Станкостроительнии инструментальнии промышленносте металл теда станокаши кузнечно-прессови машинаши 1,5—1,6-зза дукхагІа хьае.

Сихха дегІакхувла числови программни управленеи тІахьожамеи малогабаритни электронни системаш йола автоматически оборудовани хьаелга. Промышленносто дІадехараш ма-могга дикагІа кхоачашдара йола металлообрабатывающи оборудовани арахецара структура тоае. Цу гІулакха:

числови программни управлени йола станокаш арахецилга сихха дегІаахар, езеи уникальнии станокаш, прессаш, высокоточни станокаш арахецилга Іалашде;

Къаьстта шоай тайпара станокаши автоматически линеши дикка дукхагІа арахеца, йоккхий яреш йолаши дуккхеи изделеш арахецача доакъошта тайп-тайпарча бустамашца нийсъеш йола комплексни автоматически линей оатхалаш хьаелга вІаштІехьдаккха:

электронно-вычислительни машиний новкъосталца управлени ергйола йоккха къахьегама овсарле йолча металлообрабатывающи оборудоване комплекташ хьае, цу оборудоване база ларда тІа зІамигсерийнии серийнии изделеш арахецача доакъошка участкаши цехаши вІашагІа а йохкаргйолаш;

машинашъеча массови изделеш вІашагІйоххара автоматизаци яра лаьрхІа оборудовани хьаелга кийч а даь дІадоладе;

Физически халеи геттара цхьатарреи долча балхашта механизации автоматизашин е йиш хулийта программни управлени йола автоматически манипуляторш серийни арахецилга вІаштІехьдаккха.

Геттара ниіса заготовкаш хьаяра эша автоматизированни литейнии кузнечно-прессовии машинаш, линеш, оборудоване комплексаш арахеца производство сихъяь дегІайоалае.

ГІишлошъяра аьшкеи вІашагІхетта дахчаи конструкцеш хьаяра эша комплектни технологически линеш хьаелга вІаштІехьдаккха.

Металлах хІамаш хьаю инструмент, къаьстта Іаламеи искусственнии алмазаш, кхыйола тІехчІоагІа материалаши сплаваши дІа а йохийташ еш яр, хІаьта ниттта числовой программни управлени йола станокаш тІа эша хІама тедеи гІони инструмент хьаелга шерде. Минерало-керамически материалех инструмент хьаелга Іалашде а из арахецилга вІаштІехьдаккха а. Машинаш еча, металлах хІамаш еча, кхыдолча доакъошта геттара чІоагІа йола абразивни изделеш кхоачамболлаш хилийта.

Прибораши автоматизаце средстваши 1, 6—1,7-зза, вычислительни техника средстваш 1,8-зза дукхагІа арахеца. Универсальнии управляющии вычислительни комплексаш, периферийни оборудовани, технологически процессашка хьежараи халкъа боахама доакъошка геттара дика доал дараи йолча автоматизированни системашта йолча информацена регистраци еши из дІачулуши йола устройстваш, хІаьта ниттта электронно-клавишни машинаш, кассови аппараташ, дозал дуста техника арахецилга дегІадоладе. Автоматически манипуляторашка программни хьежара эша прибораши устройстваши промышленни арахеца йолае.

Микроэлектроника, лазерни техника шерра юкъе йоалаяра ларда тІа приборийн радиоэлектронни аппаратуран керда тайпаш хьаделга а арахецилга а Іалашде. Юрта боахама хьашташта, гонахьара Іалам малагІча хьал тІа да хьожаш тІахьожам лоаттабара эша прибораш хьаелга шерде. ХІама сийрдагІа бІаргадайта усилителаш йола медицински рентгеновски аппаратура арахецилга Іалашде.

Производства процессе пайда эцара а продукци дика хилийтара тІахьожам лоаттабара а йола прибораш ниісеи тешшаме болх беши хилийта.

Автомобильни промышленносте 1980 шера 2,1—2,2 миллион автомобиль арахецилга Іалашде, царех 800—825 эзар мухь кхухьараш а йолаш. Общественни транспорта йола автобусаш, дукха мухь кхухьа автомобилаш, царна йола прицепаши ахприцепаши дукхагІа арахеца. Горнодобывающи промышленноста эша 75,120 тонн а кхы дукхагІа а мухь кхухьа автосамосвалаши шоаш мухь тІераІобоаха автопоездаши хьаелга дегІадоаладе. Автомобилий технически боарам, дикалеи эксплуатационни хьоккхамаш дикка лакхде. Автомобилаш еча дизелаш юкъекхухьилга шерде. Боккха низ болча автотягачийн газови турбинаш йолча дукха соанаш йоахкача, наькъаш доацача лела лаьрхІа йолча автомобилийн керда конструкцеш хьае доладале. Автотранспортни средствашта тешамегІа болх белга дІахо а лакхдеш, цар ресурс дукхагІа хулийташ, царна гІулакх дарга дІабода къахьегам кІезигбеш бу болх дІахо бахьа.

Юрта боахамо, торговле, унахцІено лораяро, промышленносто, гІишлошъяро, боахама кхыча доакъоша дІадехарий терко а еш автомобилий специализированни тайпай типаж а уж хьаделга а, хІаьта ниттта тайп-тайпарча климатически зонаштеи Іалама хьалаштеи эша автомобилаш хьаелга шерде. Юртарча моттигашка дикагІа леларгйола легковой автомобилаш дукхагІа арахеца.

Араювлача газаша кІезигагІа фо бІехдергдола средстваш хьаяра болх дукхагІа бе. Эггара хьалхарча аргІанна йоккхийча городий автобоахамаш Іалашдергдола газобаллонни автомобилаш хьаелга шерде.

Автомобильни парк запасной оатхалашца Іалашъяра бола боахама даькъа бехиткхам лакхбара тІерзаьлча мероприятей комплекс чакхъяккха. Дикка толашагІа вІаштІехьдаккха автомобилашта капитальни ремонт елга, хІаьта ниттта граждиний доалахьа йолча легковой транспорта технически гІулакх делга а.

Подшипникови промышленность дегІайоалае. къаьстта лаьрхІа йола приборни прецизионни подшипникаш хьаелга.

Тракторши юртбоахама машинаши хьаеча 1980 шера ерригамощность 55 миллион говра низ хургболаш 580—600 эзар трактор арахеца. Энергонасыщенни тракторш хьаелга дегІадоаладе, цар хІаране йола мощность, дикал, тешаме болх белга лакхде.

1980 шера баьцовгІашта гІулакх дара эша 2,8 миллиард сом мах бола юртбоахама машинаш арахеца оттаде. Ялата боахаман шекара свеклаш кхейран комплексни механизаци елга йистеяккхара, боамби, коартолаш, харбазаш-пасташ, баьцадаараш, сомаш, комараш, кхыйола культураш хьалкхеяра а чуэцара а механизаци яра боарам дІахо лакхбара хиланза яргйоаца машинаш хьаелга дикка дегІадоаладе.

1980 шера ялат чуэца «Нива», «Колос», «Сибиряк» яха 125 эзар комбайн арахеца. БаьцовгІаш лораяра йола химически средстваш юкъейоалаяра, цан хьокха моттигаш, хьайбаш доажаду даьгІнаш тоаяра, лаьттана хулача михеи хиии эрозеца къовсам лоаттабара деча балхашта, лоамашка лаьтта леладара деча балхашта механизаци яра эша йоккха балха овсарле йола машинаш дукхагІа арахеца.

К-700-н Т-150-н яхача тайпарча тракторий технически торонех кхы а биззагІа пайда эцара эша юртбоахама машинаши прицепаши хьаелга сихде.

Хьайбай боахаман доакъар даккхаран эша машинаш хьаеча 1980 шера 2,2 миллиард сома маьха машинаши оборудовании арахеца. Хьайбай специализированни комплексаши фермаши Іалашъяра эша техника дукхагІа хьае. Баьца хьоар кийчдара, доакъарашта гранулировании брикетировании яра эша балха йоккха овсарле йола машинаши обоудовании хьаелга дегІадоаладе. Фермашка деча балхашта а доакъар кийчдара а еча комплексни механизаце боарам лакхбе лерхІаш дикагІа йола керда машинаш, царца самоходни яраш а хьаеш хьажеи арахецилга карадерзадеи.

Лаьтта минеральнии органически удобренеш, известкови материалаш товсара эша машинаши оборудовании хьаелга шерде, йоккха тоннаж йола разбрасывателаш арахецилга карадерзаде.

ГІишлош ю, наькъаш дехка, коммунальни машинаш еча промышленни, юртбоахама, мелиоративни, нах чубаха цІенош деча, наькъаш дехкача балхашта комплексни механизаци яра эшача машиний системаш, гидравликеи автоматикеи шерра юкъейоалаяь хІаране боккха низ бола машинаш хьаелга а арахеца Іомалулга а Іалашде.

Магистральни автомобильни наькъаш сихха дахкара эша эггара кердагІа йола оборудовани хьаелга карадерзаде а серийни арахецилга вІаштІехьдаккха а, мехкдаьттаи газеи магистральни проводаш сиха а дика а йоххилга Іалашдеш йола лаьрххІа йола гІишлош ю техника хьаелга вІаштІехьдаккха.

Екъача способагІа цемент хьаяра дийнахь-бус 6000 —8000 тонн клинкер еш йола автоматически технологически линеш хьае. Пенаш ду, тхов къовла рулонни, рудвех йоаца гІишлош ю материалаш, санитарно - технически фаянс, минеральни боамбех йІовхали гатеи чакх ца доалийта изделеш, керамикахи Іалама кхерахи яь гІишлош ю материалаш хьаяра процессашта йизза механизаци яра эша оборудовани серийни арахецилга карадерзаде.

Механизированни гІишлой-монтажни инструмента а гІишлошъеча - отделочни машиний а номенклатура шеръеи технически боарам лакхбеи.

Хьу кийчъяра а дІаяхьийтара а эша, кулгашца болх белга юкъе а ца доаладеш хьу кийчъяра керттера операцеш кхоачашъе йиш хулийта йоккха балха овсарле йолча машиний комплексаш хьаелга вІаштІехьдаккха.

Бытовой гІулакхаш деча предприятешта эша, городаш, производственни торговин помещенеш цІенъяра а санитарни цІена лоаттаяра а механизаци яра эша машинаши оборудовании, хІаьта ниттта цІи ялара духьалара техника хьаелга дІахо а дегІадоаладелга чаккхдаккха.

Ейгачеи кхачани промышленноста машинаш хьаеча технологически оборудовании 1,3—1,4-зза дукхагІа арахеца.

Ейгача промышленносте производственни процессашта комплексни механизации автоматизации яра эша керда оборудовании арахецилга шерде, цунца управлене автоматизированни системаши йоккха аспираци йола станокаши аппараташи а йолаш. Боамби-бедали леги юххьанца чакхъяккхара эша кхы а чІоагІагІа эргаьккха тоаяь оборудовани; кийч яра-тайхьувза оборудовании; тхаи химически хьоасех дола тай а дикагІа дола боамбе тай а дара эша тай хьувза пневмомеханически машинаш; дукхача системай трикотажни машинаши швейни промышленноста лаьрххІа йола оборудовании, хьийза йоаца материалаш кийчъяра йола автоматизированни поточни линеш; чоалхане хьийзаи шеррача ассортиментахи йола тканеш хьаелга Іалашдеш йолча механизмашца цхьана йоачІинг доаца ткацки станокаш; хаддаза тканеш хьадеш йола ткацки машинаш; басар деш йола отделочни шерра унифицированни узлаш юкъейоалаеш йола оборудовани, цунца цхьана даьрни трикотажни гатеи кийчдеш, тоІадаь таьнеи хьоасаштеи басар деш яр а йолаш; йоачІинг доацаш тай хьувзареи таллаш доацаш кІада дареи ларда тІарча автоматизированни тай хьувзача-кІада деча предприятешта эша комплексни оборудовани; химически хьоасаш кийчдара эша йоккха балха овсарле йола оборудовани хьаелга карадерзаде.

Кхачан промышленноста доакъошта эша йоккха балха овсарле йола комплексни технологически оборудовании дукхагІа арахеца, цун технически боарами тешаме болх белгеи дикка лакхде, расфасовочно-упаковочни машинаши линеши, хаддаза болх беш йола стерилизаторши кхыйола оборудовании дукхагІа арахеца. Шекар деча, дулха, шурий, консервии, маькх еча, хьоар-Іов йоаккхача, комбикормовой, промышленноста кхыча доакъой автоматизированни предприятештеи цехаштеи машинаши оборудовании хьаяра а арахецара а дола балхаш шерде.

Кийзга деча процессашта йизза механизаци яра эша оборудовани серийни хьаелга Іалашде.

Холодильни прилавкаш, обедаш вІашагІтохаран дІателаран механизированни конвейерни линеш, пхьегІаш юлаш йола машинаш, кога гІирси барзкъеи тоадара эша йоккха балха овсарле йола оборудовани, хІаьте ниттта торговлена, юкъарча кхачан, быта службана эша вай ханарча техника кхыдола тайпаш хьаделга шерде.

Технологически оборудоване духхьала ший йола мощность лакхъе.

ГІишлошъяра материалий промышленость, гІишлошъяра конструкцейн деталийн промышленость дІахо а дегІайоалае, Пхе шера гІишлошъяра материалий боарам 1,3-зза лакхбе.

ГІишлошъю керда материалаш, гІишлошъю эффективни сборни материалаш, заводе дика кийчъяь, индустриализаце лакха боарам бола, Іайода материали гІишлонга додари кІезигдеш йола, хІаьта ниттта зданеши сооруженеши дукха яхилга, хоза а архитект[...] куц долаш а хулга Іалашдеш йола ейгеи дарегІеи йоккхий конструкцеш а изделеш а арахецилга шерде.

1980 шера 143—146 миллион тоннага кхоачаш цемент яккха. Эггара кердагІа йолча технологе ларда тІа екъача способагІа цемент йоаккхилга сиха дегІадоаладе. Цемента лакха марка йолеи лаьрххІа долеи тайпаш — сиха чІоагІлуш, тІатаІаш, декоративни дараш дукхагІа арахеца.

Кийзга ассортимент шер а е, дукхагІа хьа а де, цунца бустам бола кораштa деттар, полированни дар йІовхал чакх ца йоалийтар, архитектурно-гІишлошъер а долаш. Кийзга ленташ стадегІа йола форма хьахилийтара, йоккха температура йолаш кийзга кхеххадара, листагІа дола кийзга механизированни тедара йоккха балха овсарле йола процессаш юкъе кхувла. Шера 10—12 миллион квадратни метр полированни кийзга хьадергдола технологически линеш кийчъе.

Заводе кийчъяь гІишлошъю аьшка конструкцеш 1,4—1,5-зза, сборни аьшкбетонни конструкцеши деталаши 1,2—1,3-зза, хийтта дахчан конструкцеш 6-зза гаргга дукхагІа хьае. ЧІоагІа дукхагІа арахеца заводе хьаяь гІишлош ю йоккхийн ейгеи конструкцеш.

ГІишлош еча металл кІезигагІа дІадахийта дерхІаш геттара дика аьшкбетона, хІаьта ниттта асбесто-цементни, пластмассови, кхыйола турбаш, панелаш, металл а ца дохийташ яь гІишлошъю конструкцеши изделеши дукха хьаелга вІаштІехьдаккха.

Боккха боарам бола конструкционни отделочни асбестоцементни изделеш, рубероид, кийзга рубероид, тховна тІатоха дукха яхаш йола кхыча тайпара кІаьла материалаш, хІаьта ниттта йІовхал чакх ца йолийташ йола эффективни материалаш хьаелга сихде.

Санитарно-технически оборудованеи изделейн, отделочнии облицовочнии материалий ассортимент шеръе, уж дикагІа хьае, цар тІехьанахьара куп хозагІа хилийта керамически Іоакъаш, Іалама кхерах яь материалаш, Іургаш доахка заполнителаш, ячейкаш йолча бетонах яь изделеш, йийла а рудах йоаца фракционированни а изделеш, хІаьта ниттта моттигера гІишлошъю материалаш дукхагІа арахеца. Кхыйола хІамаш хьайоахача хана царца хьайоалача бедалахи промышленносте дІакъестача хІамаехи шерагІа пайда эца гІишлош ю материалаш хьаеча.

ГІишлошъю материлаш хьаеча **промышленносте къахьегама овсарле** 24—26 процент лакхъе.

Хьун, хІунах хІамаш ечеи целлюлозно-каьхатеи промышленносте продукци 22—25 процент дукхагІа хьае.

СибарегІени Дальни Востокеи районашка гІулакхага дІайола хьу кийчъелгеи цох хІамаш хьаелгеи шерде. Кхы а рациональнегІа пайда эца СССР европейски даькъ тІарча хьун бедала кхоачамех. ГІулакхага дІаяхийтара кийчъяьча хьунах дикагІа пайда эца. ГІулакхага дІаяхийтача хьунах хьакъестача хІамаех, дика йоацача гІулакхага дІаяхийтача хьунах, гІулакхага дІаяхийтача хьун кІаьдача тайпаех химически химико-механически хьисапе хІамаш хьаеш йола мощносташ дукхагІа хилийта.

Мебель 1,4—1,5-зза дукхагІа арахецилга Іалашде. Къаьстта теркам тІабахийта арахецача мебела ассортимент шеръяран из дикагІа арахецаран, из дика а хоза а хьаяра. Кердача, технически эргаьха тоаьча проектех нах чубаха стандартни цІенош хьаделга, хІаьта ниттта бахача наьха тІа-тІа лакхлуш дола хьашташ кхоачашдара эша дахчах яь кхыйола продукци хьаелга дикка шерде.

Къаьхати картони 15—25 процент дукхагІа арахеца. Кепа йоазонна, информацена, автоматизированни обработка яра средствайта эша каьхат, кхачан продукташтеи промышленни товараштеи тІахьоарчадаран расфасовка яран эша каьхат а картон а хьаделгеи дикагІа хулийтилгеи сихача темпашца дегІадоаладе. Каьхати картони хьаеча дукхагІа пайда эца макулатурах.

Хьун, хьунах хІамаш еча, целлюлозно-каьхата промышленносте юкъейоалае йоккха балха овсарле йола вай ханара оборудовании прогрессивни технологически процессаши.

Къахьегама овсарле хьуни хьунах хІамаш ечеи промышленосте 25—27 процент, целлюлозно-каьхата промышленносте 23—25 процент лакхъе.

Ейгача промышленносте продукци арахецилга 26—28 процент лакхде. 1980 шера тканеш 12,5—13,1 миллиард квадратни метрага кхоачаш, трикотажни изделеш 1800—1900 миллионага кхоачийташ хьае. КІадана тара йола кІелат йоаца материалаш 3,4—3,5-зза дукхагІа, кІувсаши кІувса изделеши 2,1-зза дукхагІа арахеца. Дикка дукхагІа арахеца форма ца йоха трикотажни гатеи искусственни бекхи.

Геттара дикача кІалай керда тайпаш, трикотажния швейнии изделеш, кога гІирс, барзкъаш, натуральнии искусственнии бекхах яь изделеш, дуккхача наха хоатта кхыдола товараш хьаделга сихха дегІадоаладе а цар ассортимент шеръе а еза. Барзкъаш, кога гІирс, текстильнии телатеи галантерея хьаяра эша вай ханара фурнитуреи хилайза яргйоацача ассортимента отделочни материалаши дукхагІа арахеца.

Химически хьоасаши таьши, полимерни материалаш, геттара дика красителаш шерра юкъекхувлара чотах товараш дикка толашагІа арахецилга, цар ассортимент хаьдда керда йоахилгеи тоаелгеи Іалашде. Бахача наьха тайп-тайпара ха йолча ерригача группай хьашташ кхоачашдара лоархІам а беш вай ханарча химически материалий ларда тІа синтетически телат, искусственни бекх, тайп-тайпара моделаш, тайп-тайпара бос бола барзкъеи кога гІирси хьабара эша кхыйола материалаш арахеца керда производстваш хьае.

Спортивнии туристски товараш, мебельно-декаративни материалаши тюлегардинни изделеши дукхагІа хьае.

Предприятеш технически кхы а Іалашъяреи реконструкци яреи, оборудованена модернизаци яра, производства йоккха балха овсарле йола керда технологически процессаши комплексни механизаце а автоматизаце а средстваш юкъейоалаяра ларда тІа ейгача промышленноста балха эффективность лакхъе. Барзкъаш-хІамаш тегачеи кога гІирс бечеи промышленноста болх чІоагІа тоабе, предприятей специализаци шеръе.

Керда изделеш хьаечеи юкъейоалаечеи, производства технологи эргаьккха тоаечеи из вІаштІехьйоаккхачеи Іилма-тохкама, моделаши конструкцеши уттаеча организацей лоархІам лакхбе.

Ейгача промышленносте **къахьегама овсарле** 23—25 процент лакхъе.

Культурно-бытовой лаьрхІаи боахаме леладуи товараш 1,6-зза дукхагІа арахеца. Уж товараш хьадеага лакхде оттаде: электронни радион промышленносте 3-зза; оборонни промышленностеи бувзама средствай промышленностеи 1,9-зза; химически промышленносте 1,8-зза; электротехнически промышленносте, ейгачеи кхачани промышленноста эша машинаш хьаеча 1,6-зза, авиационни промышленносте, прибораш ечеи Іаьржача металлургеи 1,5-зза; автомобильни, хьун, хьунах хІамаш еча промышленносте, гІишлошъю материалаш еча промышленносте 1,4-зза; целлюлозно-каьхата промыленносте 1,2-зза дукхагІа.

Культурно-бытовойн цІагІарча боахамеи гІулакхашта лаьрхІа керда товараш дукхагІа хьае: бытовой морозильникаш, 300 литр чухоаш, гІор автоматически йошаеш йола цаІ а дуккха а камераш йоахка холодильникаш, кондиционераш, бе-бе бесаш гойтеи кара лелаюи телевизораш, дикагІча кассе радиоприемникаши радиолаши, сурташ гойта магнитофонаш, тІех комфорт йола газови плиташ, барзкъаш дуттеи цІагІа аьшк еттеи автоматически машинаш, сердал тела тайп-тайпара прибораш, тІехдика столови прибораш, сир даькккхаи ингалеи пхьегІаш, автомобилашца лелаю хІамаши транспорти средствашта гІулакх дара эша предметаши, цІагІарча боахамера къахьегам аттача боаккхаш йола хІамаш, бахача наха къаьстта чІоагІа хоатташ дола кхы тайпа товараш.

Сомий-хьаьса бешамашка лелаю толашагІа йола инструмент, наьха шо-шоай цІеноиш дІоахдаран хиша Іалашдаран эшача оборудоване комплекташ, хІаьта ниттта юрта бахача наьха быт тоаю кхыйола изделеш а цхьатарра дуккха хьаелга вІаштІехьдаккха.

Кхачан промышленноста продукци 26—28 процент, дулхеи шурийн промышленноста продукци 20—22 процент, кхачан чкъаьрий продукци 30—32 процент дукхагІа хьае. Кхачан продуктай дикал, биологически пайда, чам дикка лакхбе, цар ассортимент тоае.

Берийн диетически кхача тІехдика продукташ, кхачан концентраташ, ах фабрикаташи кулинарни изделеши, керда гІораль баьцадаараши соми, баа мара ца безаш дика кийчбаь консервированни кхача, сомеи баьцадаарийн хий, минеральни хиши йийн арахеца производство лакхача темпашца дегІакхувла. Эцачоа а аьттув болча тайпара чудеттаи чудехкаи продовольственни товараш дукхагІа арахеца.

Дохка лаьрхІача дерригача гІорадаьча дулхах 1980 шерале 80 процентага кхоачаш дохка. Нахчаш 1,4-зза, докъадаь хьакхий дулхаш, сосискаши сарделкаши 1,7—1,8-зза дукхагІа хьае.

Юртбоахама бедалах, цунцарча шортта белок, витаминаш, биологически дика веществаш йоахка тІехдика кхачан продукташ хьаяра пайдана йолча веществаех бизза пайда эца.

Кхачан продукци чуйоаллаю керда средстваш, из дІаккхахьа къаьстта транспорт, тара чу йоацаш дІаккхухьилга, дІакхахьареи лоаттаяреи кхыйола прогрессивни способаши средстваши шерра юкъекйоалзелга Іалашде.

(Йистедоалар газета эргІанарча номер тІа хургда).

ГАЗЕТ ДЕШАРАШКА

ДЕЗА НОВКЪОСТИЙ!

Чакхдоалаш латт йислагIа пятилетка тIеххьара шу — берригача советски наха санна, Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхоша КПСС XXIV съезда решенеш вахаре кхоачашъяра позиц кхобеш къахьийга шу. Цу хьинарерча балхах доала беркат, производстве хьалха латтарий опыт массанена дIадоьзийтара тIаберзабаь газета редакце беча балха тIа доккха новкъостал хилар тхона лаш ухийтача письмоех. Шун письмоша тхона ишттa гIо ду редакце балха план оттае, шоана хьаштдола дешаш цу плана юкъе кхахьа.

ХьатIадоагIача кердача шера редакце керттера теркам тIабохийтаргба иттлагIча пятилетка хьалхарча шера республика промышленноста, гIишлошьераштa, транспорта а юрта боахама а болхлошта хьалхашка оттадаь декхараш толаме кхоачашдара, парте XXV съезда решенеш вахаре чакхъяхара советски наха, Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхоша беш бола болх къаьгга дIахьокхара, къаьстта моттиг дIалоацаргья Коммунистически парте чурча а арахьарча а политика, марксистско-ленински теорен кадрай экономически дешарен дешаша.

Газето иштта яздергда хьалкъий ленински доттагIалах, Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхой культурахи бахара хьалахи, коммунизм хьалъеш дIахьалхашкахьа даха вайна новкъерле еча дIаяхача замах. юхедисача зенерча гIулакхех.

Язде тхога КПСС XXV съезда сийна тIаийца социалистически декхараш кхоачаш мишта ду, республика болхлой колхозхой интеллигенце къахьегамах, вахарах. Комсомольчашен кагирхошен боахами культурен хьалъеча малагIа дакъа лоац: партийни, советски, комсомольски, профсоюзни организацеша республика къахьегамхой вахаре керладар юкъе мишта кхухь. цхьа болча наьха сакхетамчура къаьнарча замах юхейнса зене йола уйлаш дIаяхара тIехьа къовсам мишта лоаттабу.

Кепа теха араяьнай «СССР халкъа боахам 1976-1980 шерашка дегIабоалабара керттерча лостамий» КПСС ЦК проект.

Оаха тIахьех шо из проект юкъейча хьинаре дакъа лаца, цох йола шоай предложенеш, шоашта хилча ловраш редакцега хьаахийтара.

Грозненски кога гIирс бечен иштта кога гIирса ремонт еча фабрике дукха ба наставникаш. Шоаш хьинаре къахьегар а совгIа цхьа шу дIададахийгац цар шоай профессех къона специалисташ кийч ца беш. Укхаза хьахиннай болхлой дезала династеш а. Иштачарех ба МархиевгIар дезал а. Сбивщица Мархиева Дугурхана кийчвеь ший воI Гирихан сбивщика декхараш дика кхоачашдеш ва. Фабрике къахьегаш вола цхьа шу мара деце а социалистически яхье хьалха латташ хиларца дIавайзав из.

СУРТА ТIА: кога гIирс хьабеш ва сбивщик Г. Мархиев.

И. ПЛИЕВА сурт.

Болх лаьрххIа бу

Доккха зулам ду вай сийрда вахара дIаяхача замах юхедисача воча гIулакхаша, шарIон Iадаташей дIадехараш кхоачашдоцкъаза наьха дегашта дукхача шерашка ерзаргйоаца човнаш ю, къаьтта кагирхой дар а деш. хIалакду цар вахар. Цу духьа партийнии общественни организацей керттерча декхарех цаI да вай социалистически бакъдолчуниа тарлуш доацача цу тайпарча гIулакхашта дира къовсам лоаттабар.

Парте обкомен Грозненски райкомен соцамаш кхоачаш а деш «Советская Россия» яхача колхоза парткомо йийца а йийцна чIоагIийр атеистически пропагандах йолча мероприятей план. Ший активахи «Знание» общества юххьанцарча организацехи чIоагIале а лувцаш колхоза парткомо ший балха керттерча лостамех лерхI юрта боахама къахьегамхоех дIаяхача замах юхедисача воча гIулакхашта духьалара къовсам хой барах.

Укхаза вIашагI а елла болх беш я колхова керттера зоотехник Сусуркаев Хаважа кулгалду бархI сагах латташ йола цу тIехьадисача гIулакхаша къовсам лоаттабара комиссе. Цун юкъевоагIа хIара саг цхьацца производственни участка тIачIоагIваь ва. Царел совгIа цу участкашка дына духьаларча темаех лекцеш ешаш, беседаш чакхйоахаш кхыбола агитатораш а ба.

Иштта цхьа лостам бола ба болх зехьа бовнзар. Комсомольское яхача юртарча къахьегамхошца беседаш ярах гучабаьлар дына культех дола законодательство телхаду Баматгири-Хьажий вирдех бола нах. Царга ши духь доацаш дIахайтар цу тайпара гIулакхаш шоашта могийтаргдоацийта. Бахача наха хьалхашка царна правови кхетам луш лекцеш ешаш хилар юстиде болхлой.

Колхоза парткома секретара Ш. Шуаипова дувц:

—Атеистически пропаганда еча оаха пайда эц гойтара агитацех. Клубе, доахан кхоабеча фермашка, бригадай станашка арахийцай стендаш, цига дола дукха газеташ, журналаш, брошюраш. Колхозхошца царна Iилман техникан карагIдаьнна кердадараш дIадоввийташ, атеистически пропаганда еш хилча цох пайда дуккагIа боал.

Л. РУДСКИЙ.

ДОАЗОЛ ДЕХЬАРА

ИТАЛИ: БОЛХЛОЧУН IОАЖАЛ

28 шу даьнна болхло Кармело Кафарелла валар Туринерча «Чит - Пнеуматичи» яхача ерригача фабрике гIорадьлар. Iурра деиз сарралца хIаране дозал 60—70 килограмм йола автопокрышкаш арахецара эша цилиндраш хьа а ийеш конвейера тIайотташ хиннав из. Из болх цо баьб массехк шера. ДегIаца низ болаш, балхах ка йоалаш вIамига саг ше хиннавале а лайнац Кармелос шийна тIаэтта хало.

Сициле баха эзараш кхыбола цах санна, болх лехаш кхаьчавар К. Кафарелла къилбаседа Италерча промышленни районе. Специальность йолаш а е дийша а хиннавац из. Цудухьа дукха ха яьккхар цо болх хьакова ца боагIаш. Эггара тIехьа автопокрышкаш арахецача «Чит-Пнеуматичи» яхача фабрике мугIарерча болхлочун моттиг кораю цуна. Ший дезал къулбехьене битабар цо, хIаьта уж кхабара шин сменах болх бе безача эттар из.

Конвейера юхе Iовежа Кармело новкъосташа заводской изоляторе дIавигача кIал лор нийсвеннавац. ЦаI ах эзар саг балха волча фабрике нийшача медицински гIулакх дац, цига наггахьа мара хилац медицински болхлой. Хьежаш массехк сахьат дальначул тIехьагIа хьаенача «Скори помоща» машино городской больнице дIавигав болхло. Цхьабакъда гIулакх тIехьдаьнна хиннад — балха сов чIоагIа гIортарах чура пхьиаш лийлха цIий Iодаха веннав аьнна заключени яла мара кхийнабац лораш.

К. Кафарелла Iоажало эгIазбигаб болхлой, болх соца а баь цар администрацегара дIадийхад къахьегама хьалаш тоадара тIехьа ца тетташ де дезараш деп халача балхашта механизаци елген. Из трагически хинна хIама дувца араьккхача «Унита» яхача газето белгалду, халча оттаеш йола конвейера ритми цхьаккха эхь ца хеташ болхлошта эксплуатаци елги — массаза а хулаш дола хIама а хинна латташ да «Чит-Пнеуматичи», яхаш. ГIулакх сенах латт аьлча, из латт массехк шу хьалха болхлойн гIулакхерча наьхен йоккха группа балхара дIа а яьккха цар беш хинна болх юхебисача болхлошта завода администраце тIабиллараx.

Производстве каст - каста хатараш хилар йоккха къамэн проблема а хинна дIаэттай Итале. Боаш бараш хIара шера тIабетталуш латт. Мехка демократически общественносто белгалдоаккх, предприятешка болхлошта човнаш хилари уж боври бахьанаш къахьегама хьалаш Iалаьмате хала хиларах, ма-хулла дуккагIа пайда баккха гIерташ предпринимателаша къахетам ца беш къахьегамхошта эксплуатаци ярах латт, яхаш.

В. МАЛЫШЕВ,
ТАСС корреспондент.
Рим.

Къулбехьара Вьетнам. Укх шера кхоалагIча квартале 450 эзар тонн мовхьаш чакхдаьхад Данангерча порта докераша. Из цул хьалхарча кхаь бетта хинначул 160 эзар тонн дуккагIа хул. Гаване юхаметтаоттаьй портови сооруженеш, причалаш, гIо деш йола механизмаш.

СУРТА ТIА: данангски порте.

ВИА — ТАСС сурт.
ТАСС фотохроника.

Российски Федераце писателий съездага

ВАХАРЦА ГIА БОАХАШ

Нохчийн гIалгIайн художественни литератураша дикка толамаш даьхад укх тIеххьарча шерашка.

Парте XXIV съездеи цул тIехьагIа хиннача КПСС Пленумийн решенеша гIо дир вай писателашта цар идейно-теоретически принципаш коаргьяра, цар произведеней гражданственность лакхъяра, шоаш вувца произведене турпал правственно дикагIа харжара.

КховзткъалагIча шерашка нохч - гIалгIай литературе белгалъьнна дегIаера романа жанр.

ХIаьта кхетадеш ма-дий, шоай халкъий дIаяха зама ювца а из таханарчуница йиста а ловш вай писателаш хинна хилар. Цу хана хьахилер массехк роман. Цар дувцар дар халкъа вахара историе хьалда йолча цхьан юкъах (масала, С. Арсанова «ДоттагIал довзача хана»), е цхьан къаьстта сага вахара кхеле гIолла (из дагалаьца е исторически хинна вале а) дувцар революци ялалехьа къахьегамхоша идейни лийхараш. Цу хана Iоайир халкъа исторически кхел ювцара хьакъехьа йола дикка художественни опыт. Цу хана дукханешта хетар исторически дIаяхача замани революцен тема вай литература тIа йийца яьннай аьнна. Бакъда, из иштта дале а, писателаша цо ловш ю вай таханарча заман художественни анализ. Дувцилге йоацаш тахапара зама кIезигагIа ювцар художественни литература тIа дIаяхача исторически революционни замаел.

Кховзткъе иттлагIа шераш доладелча гIулакх хувцаделар — араювла йолаелар вай тахане ювца, хIанзара турпал вувца произведенеш. Бакъда йицъенна йитанзар историко-революционни тема а. Иштта хьахилар цу темах йола произведенеш: А. Айдамирова «ЙIаьха бийсаш», А. Бокова «Беке къонгаш», С. Чахкиева «Бертий бийсаш», I. Гайсултанова «Александр Чеченский», укхаза белгалдаккха доатIа вай писателаша, хIаьта иштта Къилбаседа Кавказа писателаша а, цхьа тема — революце тема, цхьа ха — граждански тIемеи Советски Iаьдал отташ хинпеи ха ювцар цхьанне цкъа дийцар воккхо юхадувцилга ца хилар. Из Къилбаседа Кавказа халкъий, нарца цхьана нохчийн гIалгIайн халкъаш а долаш, вахаре хинна исторически ха хIанз а йизза йийца яьннай, хIана аьлча доккхий да цу хана халкъа сакхетаме хинна хувцамаш. Уж хьахилар сага хьакъала революце воздействи еш, чIоагIа нравственни кхохками драматизми отташ.

Повзаш йола партийни решенеш хинначул тIехьагIа вай республике араяьннача произведенеш тIа хилапзар хьалха санна дола хиннар этнографически яздела. Событей, цар тIа бувцарий гIулакхий леладерийн арахьарча куца а ца бохийташ, къаьнара зама дIайоалаш латтача хание а нравственнии духовнии унахцIена бола нах сиха хьахилара керттера теркам тIабахийтар.

Произведенеш тIа бувцача наьха классови позицей хаьтда бола сакхетам хьахилар цар эрсий пролетариата викалашца доттагIал а лоаттадеш. Из дика хьахьекхад А. Бокова «Беке къонгаш» яхача романа тIа.

Вай писателаш художественни бакъдар дизза дувца гIерташ хиларо хьалда йола историзм кIоаргьярга, халкъо баь исторически никъ вай шерагIа а ма-барра ийса а кхетабарга дут. Из шоаш деш вахара эгара чоалхане йола оагIонаш кхетамца тахка гIерт уж (масала, А. Айдамирова «ЙIаьха бийсаш»). Дуккха а хала а лийхачул тIехьагIа халкъа карадоагIар мара дац/ художественни бакъдар.» Цу романа эрсий болхлойн ахархойн вахар а шоай цар санна хала долга нохчий къахьегамхоша кхетадар, кортамукъилга бола никъ царца цхьана вIашагIкхетарга гIолла мара хург ца хилар царча довза дувца оагIонаш цу хьакъехьа дика я.

Исторе тIара ховш ма-дарра, нохчий, гIалгIай халкъий эрсий халкъаца доттагIал гаьннара хьадоагIа, цар викалаша цхьана дукха сий дола гIулакхаш даьл. Цу доттагIало сердал еннай, дуне довзийтад кагийча къамашта. Дикка кайовлаш хьахьекхад из хIама I. Гайсултанова «Александр Чеченский» яхача исторически повеста тIа.

Цу тIа вувц кIаьнк волаш эрсий дворянски дезале ниисвенна, цига кхетам луш хьалкхийна нохчо Россе визза вола патриот а хинна дIаоттар. 1812 шера хиннача Даьхен тIем тIа из майра латар, цох паччахьа эскара инарал-майор хилар. из Кутузовна дукха везаш, Давыдов Дениса доттагIа хилар.

Эрсий, нохчий, гIалгIай халкъашта юкъерча бувзамаша хьаяь символически фигура я А. Чеченский.

Бакъда, писатела вайна гайтац цо кхетам, эцаш, из хьалкхувш хинна вахар, вайна йовзийтац цун уйлаш, хьаькъал, кхыдараш. Цо хьахекхадац цу ханарча дворянийн ахархойн вахар. Чеченский тур говза леладе ховш вола тIемахо хилар мара цун патриотически уйлаш хьа мишта хиннай хац вайна.

ДIаяха исторически зама (гаьнара а гаргара а) ювцаш вай писателаша дицдалийта йиш яц шоай произведенеш тIа цу ханарча вахара художественни бакъдар шерра дувцарца мара уж ешарий дог тоходалийта шоашта могаргдоацилга.

Цу лаххехьа йийцача темашта гаргга йолаш укх тIеххьарча 2—3 шера язъянь кхы а произведенеш я. Халкъа дIаяхача заман социальни цизкъала моттигаш хьахьокха гIерт М. - С. Плиев, М. Мусаев, кхыбараш а.

Тахан вайна эш дуккхьа цхьан къаман вахара рамкай чухьара йовца, духовнии нравственнии диапазон йола, вай мехка миччa мичинге йишача, саго шоаш тIа ювца событеш ший халкъа вахаре хиннарашка тара хетаргйола нохчийн гIалгIайн писателий произведенеш. Из де йиш я исторически хана чура халкъо къоастаяь нравственни урокаш писатела ший произведене тIа ювца хой.

Нанайски писатела Г. Ходжера «Шера Амур» яхача трилоге тIеххьарча даькъ тIа дувц Амуре Советски Iаьдал оттарах, нанай вIамига къам кердача вахаре юха хьа миштa хиннад. Цу тIа дувц нанайски чарахьий психологи эргайоаккхаш, уж колхозе вIашагIкхеташ, керда вахар доладеш эттача халонех. Книжка из дувцача оагIонаша сона дагабохийтар вай писателаша произведенеш тIа бувца юрта боахаме коллективизаци еча хана хиннa вайнах. А. Бокова «ЦIийенна сайре» яхача романа тIа бувцача ахархошта чIоагIа хала да шоай доалахьа бола боахам дIа а хийца, колхоза юкъарча боахамга бовла.

Идейни чулоацам Г. Ходжерен А. Боковен произведеней цхьатарра хилар да цу писателашта шоаш ювца ха шоаш бувцача наьха образашка гIолла царна кIоаргга хьахьокха хар.

КПСС ЦК-ан Нохч - ГIалгIай областной партийни организацен йовзаш йола решенеш хинначул тIехьагIа лоархIаме идейно - эстетически толамаш даьхад нохчийн гIалгIайн художественни литератураша.

Моттигерча а московски а писателаша язъянь укх тIеххьарча хана араяьннай тIема темах йола массехк произведени. Цунца цхьадолча даькъе хьалдизар Сийлахь - боккхача Дай - мехка тIем тIа Нохч-ГIалгIайчен къонгашта карагIдаьнача денал долча гIулакхех дола литература. ХIаьта тIемах йола произведенеш язъеча писателашца дика бувзамаш лоаттаду Нохч - ГIалгIай книжкай издательстви кепайоазон управлении. Дукха ха йоацаш арахийцад танкови батальона командирах капитанах Мадаев Маташах дола Роман Андреевич Белевитнева «Танкови шлем тулла Прометей» яха книжка. Кепа тоха кийчдеш да Советски Союза Турпалах Нурадилов Ханпашах язлаь «ЦIи санна, цIи санна ди» яха Александр Григорьевич Горлова книжка.

Иштта дола книжкаш нохчийн гIалгIайн халкъий викалаш бувцаш хиларах доккхал дарах далац гIулакх. Цун общественни лоархIам ба, сона хетачох, эрсий писателаша шоай литература гуманистически традицеш дIахо а хьош къамий тематика ювцаш хилар, вай мехка дахача халкъашта интернациональни кхетам балара юкъе цар доагIаш дола дакъа лоацаш хилар.

ХIанз вай прозе хьалхарча аргIанна эттай сага моральнонравственни кхетам балара проблема. Из толамца ювз шоай произведенешка Н. Музаева, А. Айдамирова, А. Ведзижева, М. Мусаева, С. Чахкиева, I. Гайсултанова. Цу писателий творчестве шерра ювц атеистически тема. Уж проблемаш тахан чIоагIа эшаш я, уж нийса къоастаярахи социально ма-йоаттIара ювцарахи тийша да вай вай замана ма-воаттIара вола хьинар дола саг кхетамца хьалкхевар. Бакъда, дикка теркам тIа а бохийташ хьежача цхьайолча произведенеш тIа бувца нах, цар уйлаш гIулакхаш вIаши къоастадургдоацаш шоайла тара да.

Дукха ха йоацаш Коммунистически парте XXV-ча съезд ший болх дIаболабе. XXIV съезд хинначул тIехьагIа, берригача советски наьха вахаре а санна, нохчийн гIалгIайн халкъий вахара деррригача доакъошка а доккхий дикен хувцамаш хиннад.

Республике къахьегаш ба бIаьш а эзараш а вай заман турпалаш. Бакъда цар къахьегам, вахар ма-доаттIара дIадовзийтац писателаша. Из дара пайда эца беза литература очерка жанрах.

Шовзткъе иттлагIа шераш кхоачалуча ханен кховзткъалагIа шераш долалуш дикка шера яьржаяр из жанр вай литературе. ХIанз кIезига пайда эц цу жанрах вай писателаша. Дика очеркаш яь Р. Ахматовай «Ден саьпаш», «Оалхазар гIетта лела оалхазар да» яхараш. Таханарча дийнахьа хила ма-йоаттIара я А. Айдамирова, А. Бокова, А. Ведзижева, I. Гайсултанова, Ш. Арсанукаева, С. Чахкиева очеркаш. Хетаргахьа, цар мара кхыча писателаша яз а яц очеркаш. Хьалха а санна, бизза пайда эца беза цу дикача жанрах.

Хь. ТУРКАЕВ,
филологически Iилман кандидат.

МАРКАША ДУВЦ

Декабристех йола геттара дукха литературни, музыкальни, живописни, графически, монументальни произведенеш я вай мехка. КIезига яц царна хетаяь араяьха маркаш а.

Сога да царех йолча почтови миниатюрай массехк альбом. Тайп-тайпарча ханашка араяьнна уж маркаш письмошца цхьана мехка гIолла дукха го боахаш хиннай. Царех цхьаяраш бесаза яьнна я. Вожаш дукха ха йоацаш араяьха я. Юлиус Фучика аьнад: «Саббаре гулъе шоашта а вайна а хьалхара байначарех йола свидетельстваш». Иштта байнарех ба декабристаш.

1825 шера 14 декабрь. Цу дийнахьа Петербурге Сенатски майдане самодержавенен крепостничестванен духьала гIайттар герзашцара низаш. Из исторически момент белгалъеш я вай мехка тайп-тайпарча хана арахийца йиъ почтови марка.

Хьалхара ши марка декабристий восстани хинна бIаь шу дизара сийна 1925 шера декабрь бетта арахийцар. Тахан а кIезига довзаш дола советски художника Д. Кардовске «Декабристаш Петербурге Сенатски майдан тIа» яха картина 1927 шера арахийцар. Цу тайпара чулоацам бола керда номинал тIаязъяь я уж маркаш.

Иштта укх деношка коллекционерашта цу темах лаьца кхы а цхьа марка тIакхийттай. Из арахийцай цIи хеза восстани хинна 150 шу дизара сийна СССР бувзама Министерствас. Марка тIа вайна бIаргагу Д. Кардовске «Декабристаш Сенатски майдан тIа» яхача картина тIара говза кийчъяь репродукци.

Восстанена керте лаьттараш бар къонахчал дола, тешамен дийшан нах: К. Ф. Рылеев, П. Г. Каховский, П. И. Пестель, С. И. Муравьев-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмин, иштта кхыбараш.

1950 шера араяьнача марка тIа да хьалъэхкача пхе декабриста портреташ, цар профилаш — «Полярная звезда» яхача журнала беттагарга тIара репродукци я 1925—1975 шерашка арайийнача маркаш тIа.

Царизмо декабристашта даьча къизача Iазапах дувцаш я 1925 шера серепа чуйоагIаш йола кхы цхьа марка а. Цу тIа вайна гу каторжни балхаш деш боахка декабристаш. Из кийчъяьй А. Моравова «Декабристаш Чите» яхача картина тIарча эскизах.

Декабристех йолча ерригача маркашта юкъе альбома хьалхарча моттиге улл са В. И. Ленина портрет тIадола марка. В. И. Ленина лакха мах беш хиннаб декабристий дернала. «Халкъ сомадаккха новкъостал даь «дворянашта юкъера дикагIбола нах» оалаш хиннад цо царех. Алхха Ленина гучадаьккха хиннад восстани эшара дола керттера бахьан — «...чIоагIа гаьна хиннаб уж наха», яьхад цо.

А. С. Пушкина хетаяь маркаш. Массанена ховш да, къайлагIча общества член из хиннавеце а дуккхача декабристашца цо доттагIал делладаь хилар а ший вахар цар вахарцара цо къоастадеш ца хилар а. Сийлахь-воккхача поэта декабристашцара доттагIал хьахьокхаш я поэта 150 шу дизара сийна 1949 шера юбилейни сере арахийна шин марка.

Художника - декабриста Д. Кардовске «А. С. Пушкин Каменка яхача юрта — В. Л. Давыдова имене «Къулбехьа общества членашта юкъе» яхача сурта тIара арахийца я маркаш.

14 декабрал тIехьагIа суд яь дIабахийтача крепосташка, рудникашка, ссылке Iазап оазаш боахкача декабристашта Пушкин правственни чIоагIало а хинна дIаоттарах дика аьннад цо язъяьча «Чаадаевга» яхача стихотворене тIа:

«Новкъост, теша,
хьалбаргба
Из ираз дахьаш боагIа
седкъа».

Уж мугIараш оттадаьд 1949 шера араяьнача шин марка тIа.

1952 шера СССР бувзама Министерства арахийцар дика вовзаш вола декабрист А. И. Одоевский ваь 150 шу дизар белгалдоаккхаш йола марка. Школе дешахайча хана деза наха вовз из цо Пушкинга юха язъяьча стихотворенех.

«Бовргбац тха гIайгIане
къахьегам,
Сийгах ала баргба», — йоах цо.

Шоай хана образованнии боккха сакхет и болен нах хиннаб декабристаш. Цар влияни еш хиннаб эрсий искусства дуккха бола деятелаш, царца Н. А. Некрасов, А. С. Грибоедов, Л. И. Герцен, Н. П. Огарев санна бола сийлахьбоккхий патриоташ а.

Цу деятелашта хетаяь маркаш а юкъейинхьай аз декабристех йолча сай коллекцена.

Цхьан лоацача заметка тIа йийца варгвац духхьала декабристехи уж хьебеши йола ерригa филателистически материал. Уж иттaш маркаш, конверташ, маркированни открыткаш я. Уж ерригаш цхьана вIашагIтехача, цар филателисташта гIо дергда Россе дерригa халкъаш мукъадахар духьа герз бе а делла 1825 шера 14 декабре гIайттача нaха даь сийлахь-доккха гIулакх кIоаргагIа кхетадара.

А. СТРЕМОУХОВ,
филателистий Ерригсоюзни общества член.

Болгаре хьалъяь йоалаш латт йоккха къаман объект — «Антониивановцы» яха гидроузел. «Доспад — Выча» яхача гидроэнергетически каскада цхьа дакъа.

Из гидроузел (сурта тIа) хьалъяьй Советски Союза новкъосталца.

БТА-ТАСС сурт.

ДОТТАГIЛЕН САЙРЕ

Дукха ха я Нохч-ГIалгIай университетен Къахьегама ЦIечa Байракха орден лелача Грозненски мехкдаьтта институтен студенташен преподавателашен доттагIала гIулакхаш дIа-хьа леладу. Каст-каста цхьана салоIаш.ахкан юкъа гIишлон отрядашка цхьана къахьегаш хул, вIашагIкхетараш, сайренаш чакхйоах. Цун тешал деш яр укх деношка университета актови зале хинна шин вузий доттагIлен сайре.

Лакхерча дешара заведеней комсомольски организацеца кийчъяьча цу сайрене концерт оттадир художественни самодеятельноста коллективаша.

С. БЕРДОВ.

Редактор
Т. А. ТЕБОЕВ.

Хьамсара новкъостий!

Республикан Грозней ерригача бувзама предприятеша хIанззе а нахагара дIайийю шоай гаргара нах, новкъостий, бовзараш кердача шераца даькъала бувцаш йохьийташ йола телеграммаш.

18 — 22 декабре нах даькъала бувцаш йола телеграммаш льготни тарифах дIайиергья, вешта аьлча, шозза кIезигагIа боаккхаргба цу деношка еннача телеграммаех боагIа мах.

Кара дIаялара ханаш белгалъяь йола телеграммаш дIайиергья 22 декабре кхаччалца. Кара дIаялара ха йилла йола уж тайпа моттигера телеграммаш 29 декабрга кхаччалца мара дIайиергьяц.

Гаргарчей бовзачей наьха керда шу даькъала дувца йиш я шун почтови открыткашцей, письмошцей, хIаьта иштта совгIаташ дахьийта йиш я посылкашцей мах болча бандеролашцей. Бувзама предприятеша ханнахьа уж дIакховчийтаргйолаш цIей хьатIакхача 10 ди хьалха чутассалаш гаргарча наха оаш чутоссаш йола посылка е мах бола бандероль.

Телеграммаш оашош дIайохьийташ диц ма делаш адреса тIа бувзама отделене городской номер оттае. Письмо, открытка, бандероль, посылка дIайохьийташ из дIакхача езача моттига бувзама предприяте индекс язъелаш — цо торо лургья оаш дIайохьийта хIама сихагIа дIакхачийта.

Грозненски почтамт.

НАШ АДРЕС: 364051 г. Грозный Ленина. 9 (3-гIа этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-96; редактора зам. — 3-39-11; бехктокхама секретара — 3-34-38; партийни вахарен культуран отделий — 3-61 46; промышленноста отдела — 3-42-30; юрта боахама отдела — 3-42-28; письмой отдела — 2-80 71; бухгалтере — 2-54-30. корректорске—2-89-88.

ТХА АДРЕС: 364051 г. Грозный ул. Ленина 9 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-96; зам. редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отделов партийной жизни и культуры — 3-61-46 отдела промышленности — 3-42-30 отдела сельского хозяйства — 3-42-28; отдела писем 2-80-71; бухгалтерии — 2-54-30. корректорской—2-89-88.

Газет арадувл шинарей, ереи, шоаттеи деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография изд-ва «Грозненский рабочий», Маяковского, 92. Заказ № 7917.